

ADALÉKOK KÉZDIVÁSÁRHELY ÉS VIDÉKE KAPCSOLATAIHOZ A 15–20. SZÁZADBAN

A középkori székelyföldi mezővárosok történetét – kizárólag publikált források alapján – a Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila szerzőhármاس igen alapos munkája dolgozza fel a korszerű történettudomány színvonalán.¹ A szerzőhármاس azonban – témája természeténél fogva – csak érintőlegesen szól a mezővárosok és vidékük kapcsolatáról.

A 14. század folyamán a mai Kézdivásárhely térségében úgy tűnik megjelent vagy felerősödött az igény olyan vásártartó helyre, ahol elcserélhetik és értékesíthetik mezőgazdasági és háziipari termékeiket, ahol könnyebben és biztosabban beszerezhetik a távolsági kereskedelem által forgalmazott bel- és külföldi kézművestermékeket, luxuscikkeket és fűszereket.

Az illető falvakban élő, a faluközösség kötöttségeitől szabadulni vágyó, egyre inkább szakosodó mesteremberek szerették volna a lehető legelőnyösebb körülmények között folytatni tevékenységüket, egyaránt élvezni a székely és a városi jogállás előnyeit. Többségüket a városokra jellemző jobb beszerzési és értékesítési lehetőségek vonzották, néhányukat a kereskedelmi tevékenységbe való bekapcsolódás lehetőségei, kilátásai.

A Brassóból vagy Brassón át Beszterce, Moldva és a Fekete-tenger felé tartó, illetve onnan visszatérő kereskedők szintén érdekelték lehettek egy útjukba eső, pihenő-, áruértékesítő-, nyersanyag-, élelem- és abrakfelvívó-helyül szolgáló, megfelelő szolgáltatásokat (útifelszerelés- és járműjavítás, patkoltatás, fáradt, legyengült igavonó állatok pihentekre cserélése stb.) nyújtó új vásáros hely megalapításában. (A háromszéki „Szász” és „Orosz” utak kérdését többek közt Cs. Bogáts Dénes vetette fel. A „Neszterút” helynév Zabola határában talán összefüggésbe hozható a

Dnyeszterfahérvárral – Moncastro, Cetatea Albă – folytatott kereskedelemmel.² Altorja legrégebb ismert utcája a templom és a Torja vize között húzódó Szász utca, a helyi hetipiac és a Szent Miklós-napi búcsú kirakóvásárának színtere.³ Szászfalut talán a Moldvába tartó szász kereskedők alapították, még Kézdivásárhely megalapítása előtt, de ez a kérdés további kutatásokat igényel, épp úgy, mint Oroszfalu nevének eredete és alapításának kora.⁴ Ugyanakkor az új város lakói, kihasználva településük előnyös földrajzi fekvését, maguk is korán bekapcsolódhattak a szervezett áruforgalmazásba. (Közülük kerülhettek ki az északra és keletre tartó kereskedők megfelelő hely-, terep- és nyelvismerettel rendelkező vezetői is.)

Kézdiszék, amelynek területe leginkább megfelelt a fenti igényeknek, hamar belátta, hogy érdekeinek maximális érvényesítése mellett csak jól járna egy, a szék közös birtokán vásáros helyként létrejövő új településsel, amely a székgyűlések és a széki bírások fontos, bár nem egyedüli helyszíne lenne.

A moldvai határhoz közel eső vásáros hely létrehozását az is indokolhatta, hogy az időjárásbeli és háborús okokból kifolyólag gyakori gyenge terméseredmények idején – nyilván ősidők óta – a kézdiszékiek is a Kárpátokon túlról szereztek be a gabonát, mint a többi háromszéki falvak és Brassó lakói, továbbá általában a bort is,⁵ amit többek közt Apor Péter levelei is tanúsítanak. (Természetesen – a náluk hasonló okokból mutatkozó fogyatkozások idején – a moldvaiak is többek közt Háromszék vásárain, például a kézdivásárhelyin szereztek be a gabonájukat.) A kézdiszékiek is tiltakoztak amiatt, hogy 1715-ben a Moldvából és Havasalföldről hozott borra harmincadvámot vetettek.⁶ (Erdélyben még 1533-ban is a szokásos huszadvámot szedték Ojtoznál és Bodzán,⁷ és csak

¹ BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila 1997. Egy újabb kiadvány a székelyföldi városok újkori történetével is foglalkozik (SONKOLY Gábor 2001).

² BOGÁTS Dénes 1929, 53.

³ „1579 Lectore penteken ...Szász utchaban melij óróksegij vagijon”. (Eredeti okirat Altorjai Csoboth János gyűjteményéből, Csoboth Zita tulajdonában Budapest. Fénymásolata a szerzőnél.) „1702 ...Szászsztai” (COROI Artur 2007, 73); „Szászsztút 1720”; „Szászsztút 1761” (BOGÁTS Dénes 1929, 55–56); „Szász úttya

1787” (*Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1958/2, 215).

⁴ A magyarok, úgy tudjuk, csak a Kijevi Rusz lakóit nevezték oroszoknak. A kijevi orosz állam és Erdély, valamint Magyarország kapcsolatairól elég keveset tudunk. Az orosz utak hadi vagy kereskedelmi jellege legalábbis feltehető. A mongol hódítás után (1238) oroszok menekülhettek vagy sodródhattak Erdélybe is.

⁵ *SzOkl*, VI, 321. (1668. IX. 7.)

⁶ *SzOkl*, VII, 204. (1715 májusa.)

⁷ *SzOkl*, V, 51–52.

a fejedelemség korában tértek rá az Erdélyen kívüli magyar felségterületeken szokásos harmincadvám szedésére. A brassaiak azonban még 1572-ben sem fizettek vámot Bereckben,⁸ viszont 1590-ben Ravaszdi György várhegyi kapitány már az elődje – Osztopáni Perneszi István – előtti időben szokásos vámot kérte tőlük.⁹) A 17. században a moldvai vajdák szabad járást és kereskedést engedélyeztek a kézdivásárhelyieknek, és elismerték kizárólagos legeltetési jogukat a Zsíros és a Kecskés nevű hegységben, amint azt a kézdivásárhelyi múzeumban kifüggesztett oklevél-másolatok is tanúsítják.

Kézdivásárhely városát tehát a 14. század folyamán a környékbeli települések lakói és az 1427-ben említett ismeretlen eredetű vendégek alapították,¹⁰ akikkel az említett szerzőhármás a város szabályos telekbeosztását is összefüggésbe hozza. Az új vásáros hely kezdetben elsősorban a szász, később a görög és az örmény kereskedők egyik fontos állomásává is vált, amelyben egyesek közülük meg is telepedtek, vásárain pedig időnként bizonyára moldvai, talán havaslevi, valamint távolabbi országokból jött kereskedők is megjelentek. Később azonban – úgy tűnik – Kézdivásárhely (vagy inkább Kézdiszék?) nem engedett idegeneket, főleg kereskedőket letelepedni a városban, ezért azok csak a legközelebbi faluban, a Felső-Fehér vármegyei Kantafalván vertek gyökeret, ahol a 18. század végén már olyan jelentős nem unitus (tehát görögkeleti, ortodox) kereskedőközösség élt „Tiszteletes Demeter Popovits Parochus Pap” lelki-szellemi vezetése alatt, amelynek özvegy Antos Istvánné Tompa Ágnes bizalommal nyújthatott egy templomépítés céljára alkalmas belső telek, valamint egy darab szénafű megvételére elegendő kölcsönt.¹¹ (A 19. század derekán a városban már legalább egy zsidó kereskedőt is találunk.¹²)

Kézdivásárhely szabadságai és kiváltságai Marosvásárhelyéhez voltak hasonlóak, de a város Kézdiszék joghatósága alól nem vonhatta ki magát teljesen. „Ex articuli annorum 1609, 1625, 1626, 1630, 1644. Kézdi-Vásárhelynek, Torjának, Sepsi Szent Györgynek, Illyefalvának Privilegiumi helyben hagyattatnak, signanter pedig Kézdi-Vásárhelynek, a szerént, mint

a' Maros-Vásárhelyieknek; hasonlóképpen egyéb immunitási és indultumi, valamelyekben ez ideig megtartattanak, és per contrarias Regni Constitutiones nem invalidáltattanak, in quantum rite et legitime existunt emanatae, és a' menyiben nem prejudicál másoknak szabadságoknak és igazságoknak; egyébféle innovatióknak cautiója alatt mindazáltal, és azzal a Szék Törvényétől el sem szakaszatnak, a' mikről Privilegiomok nintsen.”¹³ (Bethlen Gábor 1625-ben – talán a két Torja kivételével – a felsorolt városokat és a felsorolásból kimaradt Berecket gyakorlatilag a maga embereivel kezdte kormányoztatni.¹⁴) A szék vélhetően épp azért akadályozta meg nagyszámú idegen kereskedő és kézműves letelepedését, mert azok tömeges jelenléte talán lehetővé tette volna a város kivonását a szék joghatósága alól.

A kézdi székelyek fel is osztották a várost – amelynek lakóit szabadságaik és a szokásjog ellenére különféle adókkal és díjakkal sanyargatták – öt nemük vagy águk között.¹⁵ (Megjegyezzük, hogy több kutató szerint a székelyek öt neme vagy ága a város határát osztotta fel egymás között, de az 1427-ben kelt oklevél egyértelműen magának a városnak, belterületének és talán lakóinak, nem pedig a város határának felosztásáról tesz említést: a városnak még a 19. század végén, a tagosítás előtt is alig volt hasznosítható határa, és nem valószínű, hogy a 15. században más lett volna a helyzet, mert 1584-ben semmi határa nem volt.¹⁶ A várost a kézdi székelyek tisztségviselő rétege osztotta fel maga között, nyilván az általa viselt tisztségekből adódó jövedelemszerzési lehetőségeket kihasználva.) Nem tudni, ezért lehetett-e az előkelő kézdi székelyeknek – például Szárazpataki Apor Istvánnak, Altorjai Apor Andrásnak, Albisi Barabás Péternek, a kisebbik kancellária hites íródeákjának¹⁷ (utóbbinak, kézdivásárhelyi nemességével együtt anyai nagyapja, Hodor Kelemen pap jussán) – mindenkor, de legalábbis a 16. század vége óta házhelyük és/vagy házuk a városban, vagy mert a 16–17. században a Székelyföld és Erdély más régióira is jellemző folyómat a városok „elnemesedése”.¹⁸ (Apor István házáat 1645-ben néhai Apor Lázár házaként említik, Barabás Péterét akkor Barabás

⁸ Uo., 92–93.

⁹ Uo., 147.

¹⁰ *SzOkl*, I, 122–124.

¹¹ MNL OL, P 5, 1794. III. 10. és 11.

¹² MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 14^t.

¹³ *EOTK*, Pars III, Titulus LXXVIII, Articulus I. A szöveg átírása és fordítása: „Az 1609, 1625, 1626, 1630. és 1644. év cikkelyeiből. Kézdivásárhely, Torja, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva kiváltsági helyben hagyattatnak, nevezetesen pedig Kézdivásárhelynek aszerint, mint a marosvásárhelyieknek, hasonlóképpen egyéb mentességei és kedvezményei, valamelyekben ezideig megtartattanak, és amelyek nem veszítették erejüket az Ország Alkot-

mányaival ellentétesek voltak miatt, amennyiben azok szabály- és jogszerűen bocsáttattak ki, és amennyiben nincsenek sérelmére mások szabadságának és igazságának; egyébféle újításoknak szavatossága alatt mindazáltal, és azzal a Szék Törvényétől (joghatóságától) el sem szakaszatnak, amikről kiváltságuk nincsen”.

¹⁴ *SzOkl*, VIII, 360–361.

¹⁵ *SzOkl*, I, 122–124.

¹⁶ *SzOkl*, IV, 90–93.

¹⁷ Lásd mindhármukat az adattárban.

¹⁸ BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila 1997, 27.

György bírta, szomszédjuk Jancsó János volt.¹⁹ Barabás György 1642. május 12-én, 1647. április 28-án és július 7-én is említett házat özvegye, Hodor Margit bírta 1648-ban, 1651-ben és 1652-ben,²⁰ majd Barabás Péter táblai deákra,²¹ később ifjabb Barabás Györgyre szállt.²² A kézdívasárhelyiek egyébként, bár az Aporok és a Barabások között lezajlott perfolyamban nem mondtak ellent, 1645-ben elvagdalták és elhányták Barabás György Apor Lázártól elperelt kézdívasárhelyi épületeit.²³

A városnak 1530-ban Szapolyai János által engedélyezett három országos sokadalma egyikét, a Szent György napit²⁴ használta ki „Ersek Uijvari Nagij Geörgij, alias Geörgij Deak” arra, hogy a kézdívasárhelyi Balog Márton házából ellopjon egy ezüst övet. A rajtakapott tettest a vásár napja utáni hetedik napon, 1641. május 1-jén elítélik, de Nyujtódi Dónát Mátyás megmenti, és így az ő örökös jobbággyává lett.²⁵ Nem tudni, Nagy György deák valóban érsekújvári vásáros népekkel érkezett-e a nagyon távoli Kézdivásárhelyre, vagy pedig még Bethlen Gábor valamelyik felvidéki hadjárata nyomán telepedett át Erdélybe, ahol talán azóta is épp Kézdivásárhelyen lakott.

A céhes város, Kézdivásárhely gazdasága – épp úgy, mint a többi mezővárosé is, a közvetlen termék- és árucseré bizonyos mértékű gyakorlása mellett – már a kezdetektől fogva az áru- és pénzgazdaság irányába fejlődött, ezért lakói még az igazán szűkpénzű időszakokban is mindig több szabadon felhasználható, befektethető pénzzel és egyéb értékkel rendelkeztek, mint a környező falvakéi. Altorjai Apor András, aki Kemény Jánossal esett tatár fogságba II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata után, a váltságdíjára felvett összegeket úgy törlesztette, hogy többek közt egy kézdívasárhelyi személynek zálogosította el több darab alsóvolálai kaszálóját.²⁶

Kézdiszékben Kézdivásárhelyen kívül két másik település – Bereck és Torja – is elindult a mezővárossá fejlődés útján. Kézdivásárhely lakóinak szakmák szerinti szerveződése már korábban megindulhatott, de a város valójában kézművesi céhekbe való szerveződésének a fejedelmi kancellária általi első, 1572-es kodifikálásával erősítette meg igazán kiváltságos helyzetét,²⁷ Bereck pedig országhatáron fekvő vámszedő helyként (ezt egy ideig a kézdívasárhelyiek is szedték²⁸) korábban is élvezett kiváltságait bővítette a 16. század folyamán.²⁹ (A vámot azonban 1627 után az ojtózi vár harmincadosa szedte.³⁰) A kénbányászati és talán egyéb kiváltságokkal is rendelkező – Kézdivásárhelyhez azonban túl közel és nem az országhatáron fekvő – Torján³¹ nem alakultak céhek, és nem szedtek határvámot sem, ezért a másik két településsel ellentétben Torja nem is vált mezővárossá. (Az altorjaiak azon hagyománya, hogy ez a falu valaha város volt, feltehetően az egykor létezett altorjai templom-erődhez, nem pedig az egykori tényleges városi mivoltához kapcsolható. Alsócsernáton³² és Csíkjenőfalvát³³ is templomerődje okán nevezték városnak a 17. században: Udvarhelyszéken Városfalva nevű község ma is létezik. Bethlen Gábor 1625-ben a két Torját nem kezdte saját embereivel kormányoztatni, mint más városokat, de feltehetően a kénbányászat, a megtisztított kén helyi tárolása és a kénszállítás szervezése, felügyelete céljából helyezte Feltorjára – 1614-ben³⁴ – az 1610–1613-ban még a nagyobb fejedelmi kancellárián tevékenykedő Gyulafehérvári János deákot,³⁵ kincstári birtokot is adományozva neki.³⁶ Bethlen Gábor ugyancsak 1614-ben erősítette meg Al- és Feltorjának azokat a régi szokásaikon és jogaikon alapuló kénbányászati kiváltságait, amelyeket 1580-ban nyertek Báthori Kristóftól, és amelyeket 1591-ben Báthori Zsigmond is megerősített,³⁷

¹⁹ SzOkl, VI, 175–176.

²⁰ Uo., 194–195; TÜDŐS S. Kinga 2001, 86, 89–91, 95, 99, 101.

²¹ SzOkl, VI, 199–200.

²² TÜDŐS S. Kinga 2001, 113–114, 119, 127–128, 144, 149–151, 160, 164.

²³ SzOkl, VI, 175–176.

²⁴ SzOkl, VIII, 274–275.

²⁵ MNL OL, P 5.

²⁶ SzOkl, VI, 290–291.

²⁷ CSEREY Zoltán 1974–1975; INCZE László 1974–1975.

²⁸ SzOkl, IV, 110. (1589. V. 2.) Valamint SzOkl, V, 143.

²⁹ SzOkl, V, 19–20; SzOkl, II, 20–22, 134–135; SzOkl, IV, 110–111.

³⁰ SzOkl, IV, 232.

³¹ A torjai kénbányászatra és kénbányászati kiváltságokra nézve lásd: EOE, II, 207; EOE, V, 407; SzOkl, II, 166; SzOkl, II, 328; SzOkl, III, 336; MHHD, 42, 289. (Báthory Zsigmond idejében való Ország Catalogusa 1585-ik és több esztendőben); SzOkl, Ús,

IV, 430–433; 598–601; SzOkl, Ús, V, 155–160; MNL OL, F 1, VII, 82–84; XII, 59; XVIII, 57–58; Bors István krónikája (ETT, I, 186–187); FÜLEP Katalin 1982–1983, 241–296; BARANYAI Decsi (Czímor) János 1982, 258–261; JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos 1901, 295–296; ORBÁN Balázs 1869, 80–81; OSzK, Kézirattár, FM. 1, 3814/A, 73^r–74^v stb.; BZENTZKY, Rudolphus 1699, Liber Primum, Prolegomenum Tertium, Pars 22, 16^v; KÖVÁRY László 1853, 136–137; MNL OL, P 5 (1631. VII. 2.); KAZINCZY Gábor 1860, 10; SZÁDECZKY Lajos 1903, II, 279; EMSztI, I, 1, 113; VI, 372.

³² IMREH István 1987, 30.

³³ TÓTH István György 1994, 298.

³⁴ SzOkl, Ús, IV, 432.

³⁵ TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 191.

³⁶ SzOkl, VI, 105–109; SzOkl, Ús, IV, 432; 598; 1635. X. 23. (MNL OL, R 298); 1652. III. 4. (MNL OL, P 970); ORBÁN Balázs 1869, 92. (Sajátkezű pótlásai.)

³⁷ MNL OL, F 1, VII, Liber Regius Gabrielis Bethlen, 82–84.

és az 1595-ös feketehalmi székely szabadságlevél is elismert.³⁸ Bethlen Gábor, akinek anyja – épp úgy, mint az Apor Lázáré – Lázár-leány volt, serdülőéveit Gyergyóban töltötte. Az al- és feltorjaiak kiváltságait és érdemeit az 1595-ös havaselti hadjárat résztvevőjeként és – fejedelemmé választása előtt – fontos országos méltóságok viselőjeként igen jól ismerte. Az 1580-as kiváltságlevél megerősítését feltehetően maguk a torjaiak kérték a fejedelemtől, a két falu választott vezetői vagy a fejedelmi udvarban járatos, tekintélyes és befolyásos falusfeleik, talán épp Torjai Székely Péter útján, aki 1614-ben sepsi főesperesként szerepel Bethlen Gábornak a háromszéki protestáns papság immunitásait biztosító oklevelében.³⁹ A nagy fejedelem azonban Feltorja nemes, vitézlő és jobbágy lakóinak is közös birtokot adományozott, az Almás mezéjét, a kémbányászat terén és azzal kapcsolatban kifejtett erőfeszítéseik jutalmául, feltehetően a falu előjáróinak kérésére, többek közt talán épp János deák közbenjárására.⁴⁰ Az 1864-ben még a feltorjai községházán őrzött adománylevél⁴¹ egy hiteles másolatát Orbán Balázs a Kálnokon lakó református esperesnél, Ferenczi Jánosnál lelte fel.⁴² Altorján Réthy István deák, a Gyulafehérvári János deákhoz hasonlóan szintén Apor leányt nőül vett későbbi portai követ kaphatott a fejedelemtől a János deákéhoz hasonló feladatokat.⁴³

Az első okleveles említése (1407) óta *Torjavására* nevezett települést⁴⁴ először 1530-ban nevezik *Kyzdyvasarhelynek*, de úgy tűnik, Maylád István erdélyi vajda 1538-ban kelt levelében a két elnevezés együtt fordul elő (az utóbbi az egyszerűbb Vásárhely formában)⁴⁵ és még 1539-ben,⁴⁶ 1546-ban⁴⁷ és 1548-ban⁴⁸ is használják oklevelben a *Thorijawassarhely* átmeneti megnevezést, amely előbb 1462-ben,⁴⁹ azután 1488-ban⁵⁰ (a subdiaconusból diakonussá majd presbyterré lett Torjavásárhelyi János deák fia, Miklós nevében), majd 1492-ben⁵¹ is feltűnt az okiratokban. Úgy véljük tehát, hogy a Torjavására elnevezés egyértelműen a Torja vize nevéből ered és nemigen hozható összefüggésbe az Aporok Torja nevű, a patak bal partján fekvő Fehér vármegyei birtoká-

val⁵² – amelynek nevét szintén a patak adta –, mivel ismereteink szerint a város mindenkor a patak jobb partján, Kézdiszékben feküdt. A két elnevezés közül tehát a régebbi a barom-, bőr-, gyapjú-, gabona- és fapiacot – vagyis a város vonzáskörzetéhez tartozó falvak legfontosabb áruinak értékesítőhelyét – jelenthette, amely már kezdettől fogva a Torja pataka és a Kászon vize által közrezárt tágas vásártéren lehetett, és ahol kezdetben, de részben a 19–20. századig a mézszárosok, a vásári pecsenyesütők, a kovácsok, a bőr-, csont- és gyapjufeldolgozó mesterek, a molnárok, a mézeskalács- és italárusok stb. tevékenykedtek, és részben talán laktak is. (A Kovács-szer, a Vágóhíd, a Malom és a Barompiac utca neve mindmáig erről árulkodik.) Feltehetően ez volt a Moldvába induló vagy a Moldova felől várt támadást elhárítani készülő hadak táborhelye is. Ezeket és az ojtózi őrséget a város látta el élelemmel, illetve számukra azt a városban gyűjtötték össze. (A Moldvába tartó magyar királyi és erdélyi fejedelmi követeket, futárokat is régtől fogva a székelyek,⁵³ ha Kézdivásárhelyen át vezetett az útjuk, ottani időzésük során feltehetően a város lakói, azon túl Tatros városáig és vissza Kézdivásárhelyig kiváltságaik értelmében a bereckiek,⁵⁴ de mindenképpen a kézdiszékiek látták el minden szükségessel. 1621-ben még a lengyelek ellen Moldván át vonuló török had élelmezése is részben a kézdiszékiekre hárult.⁵⁵ A hadellátás követelményei nyilván ösztönözték a vásároshelyek kialakulását és fejlődését is.) Az újabb név felvétele szorosan összefügghet a szabályosan kialakított telkeken felépített lakóházak, műhelyek és boltok által körülzárt, a nagyállattartástól nem vagy csak közvetve függő foglalkozást űző helyi mesteremberek készítményei és az átmenő kereskedelem által forgalmazott áruk egyre jelentősebbé váló piacával, valamint a város jogi helyzetének 1530-ban – országos és széki viszonylatban – bekövetkezett jelentős változásával is. Az ugyanazon helységben élő, különféle mesterséget űző mesteremberek szakmán belüli és szakmaközi kapcsolatai elősegítették mind a már létező és gyakorolt mesterségek fejlődését, mind pedig a további szakosodást, az újabb önálló

³⁸ FÜLEP Katalin 1982–1983, 241–296; BARANYAI Decsi (Czímor) János 1982, 258–261.

³⁹ MNL OL, F 1, VII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 311–313.

⁴⁰ Uo., 59.

⁴¹ Vö. *Pesthy helynévgyűjteménye*.

⁴² ORBÁN Balázs 1869, 81.

⁴³ MNL OL, F 1, XV, 54–55; P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt., Apor lvt., Genealógiák*; F 1, XXVI, 547–556; R 319, *Léczfalvi Gyárfás cs. lvt.*; BIRÓ Vencel 1921.

⁴⁴ *SzOkl*, I, 102–103; 122–124. (1427. V. 9.) Valamint *SzOkl*, II, 136–137.

⁴⁵ *SzOkl*, II, 51.

⁴⁶ *SzOkl*, VIII, 280–282.

⁴⁷ „Inquisitor[io] de A[nn]o 1546 pro parte Michaelis Damokos inter Georgium Literati, et Gregor[ium] Nagy subbersante negotio in Torja Vasarhely confect[a].” (MNL OL, P 1610, Az Alsócsernátoni Damokos család leveleinek regestuma.)

⁴⁸ *SzOkl*, III, 288–291.

⁴⁹ *SzOkl*, V, 19–23.

⁵⁰ *SzOkl*, III, 113.

⁵¹ Uo., 117–120.

⁵² *SzOkl*, I, 231–234; III, 6–7, 127–129; BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Artilla 1997, 18.

⁵³ *SzOkl*, III, 163. (1507. VI. 15.)

⁵⁴ *SzOkl*, IV, 155. (1602. III. 18.)

⁵⁵ *SzOkl*, VI, 61–63.

vagy komplementáris mesterségek, foglalkozások kialakulását és fejlődését.

Kézdivásárhely a fentebb ismertetett, korántsem teljes adatok vizsgálata alapján tehát olyan, az országhatárhoz is közeli kézdiszéki területen jött létre, amely – későbbi adatok szerint hadiút mellett feküvén – már az Árpád-korban a keletre induló vagy onnan visszatérő magyar hadak egyik táborozó és ellátóhelye lehetett, megalapításában pedig a kézdi-, orbai- és kászonszéki lakosok gazdasági érdekei és a hadiutat (is) használó szász, valamint talán levantei kereskedőkéi játszottak fontos szerepet. Amikor a 14. és a 15. század fordulóján a kézdi székelyek eme osztatlan birtokán, feltehetően kézdiszéki mesteremberek és ismeretlen eredetű telepések állandó vásártartó és kézművestelepülést alapítottak, amely a magyar királyoktól kiváltságokat is szerzett, a kézdi székelyek tisztségviselő rétege elérkezettnek látta az időt, hogy a szék joghatósága alá tartozó új települést maga között felossza. A város felosztása és lakóinak különféle módokon való terhelése, sanyargatása csorbította a városi kiváltságokat, amit az uralkodók nem tűrhettek el, így a tisztségviselő rétegnek meg kellett elégednie azzal, hogy a város mindenben, ami nem érinti, csorbítja kiváltságait, alárendelődik a széknek.

A történeti forrásokban a 14–15. század fordulóján Kézdiszékben felbukkanó város – bár gyakorlatilag a 20. század második feléig mezőváros maradt – mindenesetre hovatovább „a Várost” jelentette Kézdiszék, a vele szomszédos Fehér vármegyei enklávé, Orbaiszék és Kászonszék falvainak lakói számára.⁵⁶ (Az altorjai falusbíróság üléseinek jegyzőkönyvében 1816. január 3-án a következőket olvashatjuk: „egy városi Szekérel egy Szelendek Kajtár ut[j]án”.⁵⁷ A szövegösszefüggésből egyértelműen kiderül, hogy kézdivásárhelyi székerről van szó.) Ez a megítélés elsősorban Kézdivásárhelynek az illető falvakétól eltérő településszerkezetére, gazdasági-társadalmi-politikai szervezetére és szerepére, a környék többi kiváltságos településétől eltérő kiváltságaira vezethető vissza: ugyanis a 20. század utolsó harmadáig lakóinak lé-

lekszámát tekintve a város nem emelkedett jelentősen a szomszédos falvak fölé.

Az 1703-as adóügyi összeírás szerint a szomszédos falvak lakói, így az al- és feltorjaiak is, leginkább fát vittek eladni a kézdivásárhelyi piacra.⁵⁸ Ennek oka, hogy a kovács, a lakatos, a fazekas, a pecsenye- és a mézeskalács-sütő, az üstgyártó, a pálinkafőző és más mesteremberek munkája – a kőszén használatának elterjedése előtti időkben – igen nagy mennyiségű tűzifát igényelt. Cseh Mihály altorjai plébános jelenlétében Mihálcz Mihály altorjai főmegyebíró és az egyházi bíróság tagjai 1722. március 6-án a következő végzést hozták: „Megye Birája Antal Péter Uram extradatus hogy Innep napon fát vitt az Városba, csütörtökön lévén az Innep ergo convincitur in flo. 6”. A végzés végrehajtásától még aznap elálltak: „Az Extradatusok conveniáltak ...Antal Péter Uramnak mint hogy Csütörtökön lőtt a 'fa vitel most pro semper condonáltatik.”⁵⁹ A város, ahová fát vitt a vádlott, kétségtelenül Kézdivásárhely, ahol nagyon régi idők óta – de egész biztosan már 1530 előtt is – csütörtökön tartanak hetipiacot.⁶⁰

Az 1720-as adóügyi összeírás jelentős altorjai dohánytermesztésről ad hírt,⁶¹ amelyről 1726-ból is van adatunk. („Anno 1726 die 16 Januarij D[e]l[i]b[eratu]m Szász Mihályné Kata Czerjék Josephné Aszsz[onyo]m jobbágya adtával teremtetével⁶² szitkozódott Sz[en]t Kereszt fel magasztalása napján Tubakokot szedet. Singillatim convincáltak in flo 3. pro I[n]cta nemo.”⁶³) Az altorjai Mihálcz család tubakoskertje a 18. században – talán más ilyen kertekkel együtt – a Telek nevű dűlőben, az Apor-udvarházzal szemben, az országút másik oldalán volt.⁶⁴ Feltehető, hogy az altorjaiak a dohányleveleket a kézdivásárhelyi piacon (is) értékesítették, épp úgy, mint a 19. század második és a 20. század első felében a lencsét és a cukorrépa-dugványt.

Minden vásártartó helység gazdasági súlyát jól érzékelteti, hogy a hozzá közelebb-távolabb fekvő települések lakói az általuk – rendszeresen vagy alkalmilag – felkeresettek között hányadikként tartják számon.

⁵⁶ IMREH István – PATAKI József 1992, 172; DOMOKOS Pál Péter 1978.

⁵⁷ SÁL, *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818*, 55^v.

⁵⁸ DOMOKOS Pál Péter 1978.

⁵⁹ COROI Artur 2007, 116. Az idézetekben előforduló rövidítéseket mindenütt feloldottuk.

⁶⁰ *SzOkl*, VIII, 274–275.

⁶¹ ACSÁDY Ignác 1896, 120–121, 179.

⁶² A 18. század elején elterjedt írásmódja e szónak.

⁶³ COROI Artur 2007, 127.

⁶⁴ SÁNDOR Imre 1914, 224–228.

Kézdiszék			Kászonszék			Orbaiszék			Sepsiszék		
Helység neve	1.	2.	Helység neve	1.	2.	Helység neve	1.	2.	Helység neve	1.	2.
Altorja	1	1.	Jakabfalva	1	1.	Gelence	4	1.	Komolló	4	3.
Feltorja	1	1.	Kászonyújfalu	1	1.	Petőfalva	4	1.	Lisznyó	5	3.
Futásfalva	1	1.				Zabola	5	1.	Sepsimagyarós	5	4.
Bélafalva	2	1.				Tamásfalva	5	1.	Szacsva	5	4.
Csomortán	2	1.				Hilib	5	1.	Egerpatak	5	4.
Esztelnek	2	1.				Haraly	6	1.	Kisborosnyó	5	4.
Kurtapatak	2	1.				Szörccse	9	1.	Feldoboly	6	4.
Polyán	2	1.				Imecsfalva	9	1.	Angyalos	5	5.
Szentlélek	2	1.				Papolc	5	2.	Besenyő	5	5.
Almás	2	1.				Páké	6	2.	Laborfalva	5	5.
Szászfalu	3	1.				Kovászna	7	2.	Málnás	5	5.
Bereck	3	1.				Körös	8	2.	Oltszem	5	5.
Hatolyka	4	1.				Zágon	7	3.	Réty	5	5.
Ikafalva	4	1.				Páva	7	3.	Szentiván	5	5.
Albis	5	1.				Cófalva	8	4.	Zoltán	5	5.
Alsócsernáton	5	1.				Barátos	8	5.	Bodok	5	5.
Felsőcsernáton	5	1.				Telek	8	6.	Zalán	6	5.
Oroszfalu	6	1.							Nagyborosnyó	6	5.
Szentkatolna	6	1.									
Martonfalva	7	1.									
Lemhény	2	2.									
Martonos	2	2.									
Ozsdola	4	2.									
Maksa	5	2.									
Dálnok	6	4.									

Táblázatunk az 1. számú oszlopokban az 1820-ban kikérdezett kézdi-,⁶⁵ orbai-,⁶⁶ sepsi-⁶⁷ és kászonszéki⁶⁸ falvak, mezővárosok úrbéres lakói által látogatott vásáros helyek számát, a 2. számúakban pedig azt tünteti fel, hogy azok közül hányadikként említették Kézdivásárhely városát. Kézdiszék és Miklósvárszék között úgy tűnik, semmilyen említésre méltó gazdasági kapcsolat nem volt, ugyanakkor néhányszor említenek laksági⁶⁹, szászöldi, moldvai, oláhországi, csíki és gyergyói kereskedelmi kapcsolatokat és kereskedőket.

A vallomástevők a háromszéki vásáros helyek közül Sepsiszentgyörgyöt 68, Kézdivásárhelyt 63, Uzont 54, Várhegyet 52, Zabolát 23, Berecket 20, Barótot és Papolcot 15–15, Kovásznát 12, Nagyajtát 6 háromszéki településen említették.

Megjegyezzük, hogy Kászonszéknek csak a táblázatban szereplő két faluja lakóit kérdezték ki, vagy csak ezek jegyzőkönyvei maradtak fenn, Kézdiszéknek mind a 32, Orbaiszéknek mind a 17, Sepsi- és Miklósvárszéknek mind a 47 települése úrbéres lakóit kikérdezték a biztosok. A többi székely szék lakói egyetlen háromszéki vásáros helyet sem említettek, a háromszékiek viszont Brassót (74), Kőhalmot (6), Hétfalut (5), Földvárat (4), Székelyudvarhelyt (4) és Alsórákost (1) nevezik meg általuk látogatott, Háromszéken kívül eső vásáros helyekként vagy olyanokként, amelyeknek kereskedői Háromszék vásárain is megfordulnak.⁷⁰

Jellemző egyébként, hogy maguk a kézdivásárhelyiek a vásártartó helyeket ilyen sorrendben említik: Bereck, Zabola, Várhegy, Uzon, Brassó.⁷¹ Mindegyi-

⁶⁵ TAKÁCS Péter 2002a, 139–208.

⁶⁶ Uo., 217–279.

⁶⁷ Uo., 41–137.

⁶⁸ TAKÁCS Péter 2002b, 178, 180.

⁶⁹ A székelyek így nevezték az erdélyi vármegyék területét.

⁷⁰ A helységnevek utáni szám az illető helységet említő háromszéki falvak száma.

⁷¹ TAKÁCS Péter 2002a, 201.

ket érinti a régi hadi- vagy országút és a szász utak valamelyike is, amint azt – többek közt – az eresztvényiek meg is jegyzik.⁷²

A táblázat azt is sejteti, hogy a Kézdivásárhellyel közvetlenül szomszédos vagy hozzá igen közel fekvő települések lakói úgyszólván minden terméküket a város piacán értékesítették, ahol egyúttal minden általuk igényelt – nagyjából még mindig önálló gazdaságukban elő nem állítható és falujuk határában nem található – nyersanyagot és árucikket be tudtak szerezni, illetve minden igényesebb kézművesterméket meg tudtak rendelni-szegődni. Csak más források világítanak rá, hogy ezeknek a falvaknak a vallomásokban is említett mesterembereit – akik közül többen feltehetően épp Kézdivásárhelyen tanulták a szakmát – más falvak lakói is igénybe vették.⁷³

Valószínűnek tartjuk, hogy Kézdivásárhely gazdasági jelentősége a környező települések lakói számára – legalábbis tendenciájában – már a korábbi évszázadok során is a táblázat által tükrözöthöz közelített. A táblázat önmagáért beszél, további magyarázatát ezért fölöslegesnek véljük.

A vásárvámokról esetleg fennmaradt elszámolások vagy egyéb iratok elsődű gazdaságtörténeti források lennének, mert a vallomások közvetve utalnak ugyan a táblázatban felsorolt falvak lakóinak a Kézdivásárhelyen (is) értékesíthető terményeire, fölöslegeire, máshonnan beszerzett áruféleségeire, de nem szólnak ezeknek a mennyiségéről és az áráról. Háromszék falvainak lakói például az általuk Parajdról hozott sót, a Torockóról hozott vasat, a Szentdomokosról hozott rezet, a Pürkeréről hozott meszet, a Moldvából és a Küküllő mentéről hozott bort, az ojtózi vámról hozott törökbúzát, gabonát és marhát, a területükön található, fazekasoknak való agyagot és a határukban fejtett követ,⁷⁴ az általuk égetett meszet és faszenet Kézdivásárhelyen értékesítették: oda vittek eladni – a deszka, tűzi- és épületfa mellett – az erdei epret, áfonyát, gombát, mogyorót, málnát, szedret, cseresznyét, fenyőszurkot, az erdei gyümölcsből készített ecetet, a pisztrángot, az általuk termelt gabonát, az általuk nevelt marhát, az asszonyaik által készített kender-, len- és gyapotfonalat, háziszóttas gyolcsot és gyapotszövetet, lenmagolajat, szaladot, pálinkát stb.⁷⁵ A környékeliek ugyancsak Kézdivá-

sárhelyen – és Bereckben – festették meg a házilag készített ruhához való fonalat.⁷⁶

A vallomások szinte semmilyen támponttal nem szolgálnak arra nézve sem, hogy milyen árucikket szereztek be a felsorolt falvak lakói Kézdivásárhelyen, ezért, ha a város levéltárában vagy a céhes iratokban fennmaradtak ilyen vonatkozású adatok, azok feldolgozása is időszerű lenne. A környékeliek például gyapotot és vásznat vásároltak Kézdivásárhelyen.⁷⁷ Hamar Lajos futásfalvi nemes a 19. században évtizedekig vezetett részletes gazdasági naplóiban feljegyezte néhány kézdivásárhelyi kereskedő és mesterember nevét, a tőlük vásárolt portéka, illetve a náluk megrendelt termék árát, egy alkalommal még a mesterlegényeknek adott trinkgeld összegét is.⁷⁸ (Fülöp vasáros 1842–1843; Czifra Antal posztó- és selyemárús 1843, 1845; Száva János kereskedő 1843, 1844, 1860; Zakariás Gergely posztó- és selyemárús 1844; névtelen gombkötő és névtelen asztalos a legényeivel 1845; Kis Gergely kereskedő 1851; Janovits kereskedő-pénzváltó, Sükösd hámkészítő és Nagy Lázár mészáros 1851; Szabó Péter mészáros 1852; Dávid János boltos, Dávid vagy Császár Lukács boltos, Bogdány István és Sándor boltosok 1853; Fejér Lukács⁷⁹ boltos kereskedő 1852–1853, 1859–1860, 1863, 1865, 1872; névtelen üstgyártó 1860; Szabó Mózes pálinkafőző 1865; Csiszár Mihály vaskereskedő 1872. Stb.)

Nem kevésbé lenne fontos azoknak az adatoknak az összegyűjtése és feldolgozása, amelyek a céhmesterek által feldolgozott különféle nyersanyagok forrásairól, beszerzési helyéről, mennyiségéről, áráról stb. maradtak fenn. (Minden okunk megvan arra, hogy – többek között – ezek közé a nyersanyagok közé soroljuk a cserlé készítéséhez szükséges fakérget, bár Kézdivásárhelynek is volt erdeje.⁸⁰ A gelenceiek vallják 1820-ban, hogy – minden valószínűség szerint Kézdivásárhelyen – a csere és szemerkéfa kérgéért jó pénzt kapnak.⁸¹ Egy, a lemhenyi tilalmas erdő szomszédságában fekvő magánkaszáló és puszta határának 1848. március 6-án történt kijárása nyomán készült okiratban megjegyzik: „Végre minthogy az Nemes Közönség az egész csere erdejének haját már ez előtt bizonyos árron el adta, ...fáját pediglen meg tartván magok használatokra”.⁸² A feltehetően igen nagy tömegű cserefakérget minden valószínűség szerint

⁷² Uo., 103.

⁷³ MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 13'.

⁷⁴ A felsőcsernátoniak egy öl kőért 4–6 forintot kaptak.

⁷⁵ TAKÁCS Péter 2002a, 144–145, 147, 151, 153, 155, 160, 162–163, 165, 167, 169, 173, 175, 178, 180–181, 183–184, 186, 189, 191, 200, 208–209, 218–219, 232–233, 245, 249. (Fenyőszurok = gyanta; szalad = söralapanyag, árpamaláta.)

⁷⁶ Uo., 175, 178, 180, 183, 186, 253.

⁷⁷ Uo., 218.

⁷⁸ MNL OL, P 1874, *Adnotationes quaedam ad rem Oeconomiam pertinentem Anno 1814 inchoatae, et continuatae per Ludovicum Hamar futásfalviensem*; Uo., *Házi napló*.

⁷⁹ 1889. XII. 31-én kiállított nyomtatott számláján ez olvasható: „Fejér Lukács divat-, szövet-, kézműúru- és női felöltők kereskedése, valódi Singer-gépek”. (Uo., *Fejér cs. iratai*.)

⁸⁰ TAKÁCS Péter 2002a, 201.

⁸¹ Uo., 219.

⁸² MNL OL, P 1874.

a kézdivásárhelyi tímárcéh vásárolta meg. Ugyancsak cserlé készítéséhez való fakérget hánthatott egy kecskepásztor az altorjai eklészia tilalmas erdejében, de azt minden valószínűség szerint maga használta fel: „Anno 1725 die 16 Martij D[e]l[i]b[eratu]m Az Öreg Timár a' Templom erdeiben az fákat hántotta, erdőlte is Singillatim convincitur in flo 3. Singillatim, mind fák hántásért (!) mind erdőlésért, insuper a' Templom Erdeinek kárát fizesse meg”.⁸³ A kézdivásárhelyi mesteremberek bizonyos nyersanyagokért maguk keresték fel a szomszédos településeket: például a kereszmesterek még a két világháború közötti időszakban is többek közt Torjára szálltak ki felvásárolni a gazdák eladásra szánt szerszámfa-készleteit.⁸⁴

Altorjai Benkő Anna boszorkánysági perének bevezető iratai között egyébként igen érdekes leírást találunk a kézdivásárhelyi vásárról.⁸⁵

Kézdivásárhely és a szomszédos falvak kapcsolatában 1764 és 1848 között új elemek jelentek meg. Míg korábban a nagyobb építkezéseket – például a templomépítést, -újjaépítést, nagyjavítást – és a járulékos munkálatokat az egyházközségek a maguk hatáskörében, a munkálatok felügyeletét is ellátó tisztségviselőik által szerződötett szász- és székelyföldi szak- és mesteremberekkel végeztették,⁸⁶ a jelzett időszakban ezek fokozatosan a határország hatáskörébe és felügyelete alá kerültek, kivitelezésükkel is többnyire a határország alkalmazásában lévő pallérokat és más mesterembereket bízták meg, akiknek többsége Kézdivásárhelyen lakott, ott lévén a II. székely gyalog határőrezred parancsnoksága. (A környező falvak egyébként katonai szempontból nem voltak alárendelve Kézdivásárhelynek, amelynek gyalog határőr lakói kezdetben önálló századot alkottak,⁸⁷ csak a II. székely határőr-gyalogezrednek kézdivásárhelyi székhelyű parancsnokságának – a katonai gyakorlatok jelentős részének is a város adott otthont.⁸⁸) Példa erre az új altorjai római katolikus templom építése az 1820-as években,⁸⁹ de a feltorjai református templom 1841–1842-es főjavításáé is. Az utóbbiról így ír a feltorjai prédikátor: „Az 1838ik évben Télhó 23án a Föld ingás miatt megromolván Templomunk; az 1841ik évig nem lehetett ...megu-

jítani – ekkor hatós közbe járásomra fel buzdulván a Hívek, magam fel vigyázása alatt le bontottuk a' szarvazattyát egészszzen, és az említett Évbe felis raktuk, bé cserepeztük lapos cseréppel, uj gombokot tévén a' magossabb részre – Bartos Ferentz mester ember lévén e' tzelra megfogadva ezzel meg szünt az ujtás az 1842ik évig – ekkor Land András Kőműves és ezeredi Paller⁹⁰ 100 pengő forintokért vállalkozott a kőművesi munkák végre hajtására ...mert a régi romlott szivárványt leszedve újból elrontatott, meg omladozott Stakaturja ki ujtattott az egész Templom kívül belől meg ujtattott, ...1843ba Téletó 20án. Zaizon István manu propria Pap”.⁹¹ Úgy tűnik viszont, hogy korábban a feltorjai templom főjavítását magánvállalkozó végezte: „1802. Kézdi Vásárhelyi Erdő Josef Áts Mester Ember, ugyantsak a Fiával Ifjabb Erdő Joseffel, azért hogy Tseréfával kiboltotta a Templomot, és hogy az egyik farát bészarvazta és beis tserepezte a Templomnak Jol lehet a Contractusnak tartása szerent, ezen fáradságért a Nemes Eklészia tartozott volna fizetni 140 Magyar Forintokat, de ebből öt Forintokat elengedvén az Áts Mester ember, e szerént aere parato ment Kész pénz fizetése 135 id est Száz Harminc öt Magyar Forint, minden materialét maga az Eklészia adván”.⁹² A határőri szervezet megszűnése után az ilyen munkálatokat természetesen magánvállalkozókra bízták. Nagymihály Sándor kézdivásárhelyi munkavezetője, Somody Sámuel és munkásai 1915-ben például a feltorjai templom újjaépítésének 4602 korona 80 fillér értékű kőművesmunkáit végezték el.⁹³

A környékbeli községek templomai berendezésének egy részét szintén kézdivásárhelyi céhmesterek készítették el. Erre nézve álljon itt két feltorjai példa: „1801. *A Templombeli Asztalrol* (A szentélyben.) A Templomban az Uri Szent Vatsorának ki szolgáltatására, egy Szép Asztalt az Ekklesia 4 Császári Arannyakkal az az Huszon egy Forintokkal és 60 pénzzel Készítetett Kézdi Vásárhelyi Asztalos Jantso Sámuel által, mellyen ez az Inscriptio Olvastatik: *A Felső Torjai Reformata Eklészia Költségén Készítetett 1791be*”;⁹⁴ és „1802. Az Asztalosnak Kézdi Vásárhelyi Jantso Sámuelnek az Aszszonyok feje felett való

⁸³ COROI Artur 2007, 126.

⁸⁴ Kuna Sándor torjai nyugalmozott igazgató-tanító szíves szóbeli közlését itt köszönjük meg.

⁸⁵ A Benkő Annára és családjára, továbbá Benkő Annának az Apor családdal való viszonyára vonatkozó fontosabb források a következők: SÁNDOR Imre 1914, 228–231; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 381; II, 57–59, 401–422, 425–454, 455–471; SÁL, *Altorjai kereszteltek anyakönyve*, I, 8; MNL OL, P 970, 1717. VI. 6. és 8.; 1718. VI. 11. és 18.; 1719. IV. 21.; V. 20.; 1720. V. 6. (itt Benkő Ferenc már néhai, leánya – Annis – árva); 1749. V. 5.; V. 6.; 1750. VI. 8.; 1759. III. 18.; COROI Artur 2007, 143.

⁸⁶ COROI Artur 2000, 45–48, 58, 81.

⁸⁷ BENKŐ József 1778, I, 109.

⁸⁸ CSEREY Zoltán 1997, 43.

⁸⁹ COROI Artur 2000, 59–62.

⁹⁰ A székely gyalogezred építőmestere.

⁹¹ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámolás szerinti 64–65. lapon.

⁹² Uo., az eredeti lapszámolás szerinti 33. lapon.

⁹³ RfKGyL, 4831/1915.

⁹⁴ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámolás szerinti 7. lapon.

Ujj Chorusért, és a Templombéli Székeknek repárártiojáért fizettünk a Conventio szerént Kész pénz Flor. 70⁹⁵. E példákhoz hozzátesszük, hogy az altorjai templomban ma is működik a Kolonics István által 1879-ben készített orgona, amelynek felirata (a klaviatúra fölött): *Kolonics István 145 műve 1879 Kézdi Vásárhelyt*. Volt olyan kézdivásárhelyi magánszemély is, aki – vélhetően ugyancsak kézdivásárhelyi mesteremberrel – saját költségén készítettet berendezési tárgyat a feltorjai templom számára: „1801. (A szentélybéli kórusban.) A chorusba vagon helyheztetve egy festett Pulpitus a melly mellől a Kántor szokott volt énekelni ennekelőtte, és a melyre a Soltárok Számjait is szokta kitenni, a Templombéli Éneklésnek alkalmaságával. Ezen ilyen Inscriptio vagon: *Curam Fieri Johannes Benkő de Kézdi Vásárhelly. Aere Suo proprio Florenos 6. Anno 1747*”.⁹⁶ (Kézdivásárhelyi Benkő János gondoskodásából és saját 6 forintos költségén készült az 1747. esztendőben.)

A papolci kiküldöttek 1895-ben új templomuk számára a kézdivásárhelyi református templom padjaihoz hasonló elkészítését javasolták az eklézsiának, és a gyülekezet lelképásztora, Veres Károly 1896-ban Czimbalmos Ferenc kézdivásárhelyi asztalossal tárgyalta templomi szószék készítéséről, de a szerződés nem kötött meg.⁹⁷

A környékbéli egyházközségek és a kézdivásárhelyi egyházközség közötti felekezeti szolidaritásra is találtunk példát. A feltorjai egyházközség 1818-ban egy kisebb összeggel hozzájárult az 1802-es földrendezés által megrongált kézdivásárhelyi templomtorony javításához, amire a kézdivásárhelyi származású feltorjai pap, Szabó Antal beszélhette rá őket, hacsak nem köteleztettek erre a Kézdi traktus esperese vagy az ajándékozó által.⁹⁸ Nincs kizárva, hogy a kézdi traktus református eklézsiái hozzájárultak az 1834-es nagy tűzvész által megrongált kézdivásárhelyi református templom javításának költségeihez is.

A környékbéli egyházközségek feltehetően gyakran bízták pénzügyeik intézését kézdivásárhelyi személyekre, ugyanúgy, mint a feltorjai: „1836 Junius 8án. *Meg jegyzésre méltó dolog*. Tekintetes Köntzei András Ur Soron ajándékozott az Ekklesiának 100 = Száz Rénes Fl. oly véggel, hogy Kézdi Vásárhelyi Szekeres Jantso Josefától fel vegye – de mivelhogy törvényesen kéntelenítettet a Szent Ekklesia fel vétetni, kentelen volt felibe adni a' felvevés végett Tekintetes Szabo Domokos Procurator Urnak – kiis exequatat-

ván 50 = azaz ötven Rénes Fl. az Ekklesiának által adott – melyből a' rendelés szerént a Kántor számára egy 3. vékás föld vásároltatottis – a' mint ez a Domus Consistorium protocollumából világosabban ki tettzik”.⁹⁹

A 19. század első felében Kézdivásárhelyen már a környékbéli lakosságot is kezelő, illetve gyógyszerrel ellátó orvosokat és patikusokat találtak a módosabb betegek, és néhány esetben megtudhatjuk, mennyi volt az orvosi tiszteletdíj, illetve a gyógyszer ára. Futásfalvi Hamar Lajos, Kézdiszék rendes jegyzője 1844 februárjában és májusában Goldschmidt „doctor”, 1845 márciusában, áprilisában, májusában és júliusában Kosa István kézdivásárhelyi orvos szolgálatait vette igénybe (utóbbi Dövényi sepsiszentgyörgyi „physicussal” is konzultált), akik kiszálltak Futásfalvára, 1846 februárjában pedig a kézdivásárhelyi Gabriányi „patikariustól” vásárolt orvosságot.¹⁰⁰ (A háromszéki orvosok némelyike katonarvos, némelyike polgári „physicus” lehetett.) Ugyancsak gyógyszerész lehetett Kézdivásárhelyi Bertalan József, aki 1844-ben a téntaccsinálás bonyolult receptjét juttatta el levélben Futásfalvi Hamar Lajoshoz, Kézdiszék főjegyzőjéhez.¹⁰¹

Feltehetően Kézdivásárhelyen lehetett a 19. század első felétől a végéig gyakran említett Tűzkármentő Társaság egyik pénztára is, bár egyes adatok azt sugallják, hogy minden településen volt ilyen társaság.¹⁰²

A 19. század közepétől kezdve Kézdivásárhelyen pénzintézetek alakultak, amelyeknek szolgáltatásait a falusi gazdák is igénybe vették, és olyan újságokat kezdtek nyomtatni, amelyek a város vonzáskörzetében élő gazdálkodók számára fontos tudnivalókat közöltek.

A 19. század végétől az akkor létesülő kézdivásárhelyi vasútállomás a környező falvak számára is létfontosságú létesítmény. A városnak és vidékének mezőgazdasági terményei, kézmű- és élelmiszeripari termékei, postaküldeményei egyre inkább vasúton indultak útnak, és a városba és vidékére irányított áruk és postaküldemények is többnyire a kézdivásárhelyi állomásra érkeztek. (Megjegyezzük, hogy a kézdiszékiek és a kézdivásárhelyiek már 1582-ben ellentétbe kerültek a postázkodási kötelezettségek dolgában Berreckkel,¹⁰³ és a szék települései bizonyára a Portáig való postázkodásban is részt vettek.¹⁰⁴ A csíkszékiek 1714-ben Kozmástól és Tusnádtól – feltehetően Kézdivásárhelyt is útbajtva – Csernátontól és Mak-

⁹⁵ Uo., az eredeti lapszámozás szerinti 33–34. lapon.

⁹⁶ Uo., az eredeti lapszámozás szerinti 6. lapon. A kézdivásárhelyi Benkők feltehetően rokonai voltak az altorjaiaknak.

⁹⁷ BEDE Erika 2001, 131–133.

⁹⁸ Szabó Antal adatait lásd az adattárban.

⁹⁹ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 60.

lapon.

¹⁰⁰ MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 14^v–15^v, 17^r.

¹⁰¹ MNL OL, P 1874.

¹⁰² Uo., *Házi napló*.

¹⁰³ *SzOkl*, IV, 80.

¹⁰⁴ *SzOkl*, VI, 70–75.

ság postálkodtak.¹⁰⁵) Vasúton érkeztek rendeltetési helyük közelébe 1908-ban a Sopronban öntött és 1923-ban az Aradon öntött új altorjai harangok,¹⁰⁶ viszont nem tudjuk, hovávalósiak voltak a harangokat Torjára szállító szekerek. A vasutat követte a távírda: a közeli községekbe Kézdivásárhelyről futottak szét a távírvonalak, épp úgy, mint később a villany-, vezeték-rádió, telefon- és kábeltévé-vezetékek. Kézdivásárhely tehát vidékének fontos modernizációs központjává, mintájává is vált az új- és a jelenkorban. A 19. század végén épült meg a Torját és Bálványosfürdőt az országos közlekedési hálózatba és gazdasági körforgásba jobban bekapcsoló Kézdivásárhely–Bükszád műút, amelyet az 1960–1970-es években korszerűsítettek. A bálványosi Apor-féle szénsavgyár acélpalackjai is ezen az útvonalon jutottak el a vasútig, amíg az 1929–1933-as gazdasági válság idején le nem szerelték a gyárat.

Kézdivásárhely a 19. század második és a 20. század első felében azért is fontossá vált a környékbeli falvak lakói számára, mert a jobbágyság és a zsellérek felszabadítása, a jelentős népszaporulat és részben a számos visszaéléssel járó tagosítás következtében megnövekedett számú, kevés szántófölddel rendelkező vagy nincstelen falusiak a nagyobb, sürgős mezőgazdasági munkák (kapálás, aratás/terménybetakarítás) idején – családonként vagy „bandába” szerveződve, ritkábban egyénileg – a kézdivásárhelyi református templom mellett (a piactér végében) vártak arra, hogy a jelentős földterületeken gazdálkodó kézdivásárhelyi (és környékbeli) földbirtokosok (például a vagyonos szeszgyárosok) és a modernebb iparágakat űző vállalkozók megfogadják őket napszámra. (Az 1968-ban megindult nagymérvű iparosítás nyomán a környékbeli falvak számos lakója Kézdivásárhelyre kezdett ingázni, vagy oda is költözött, míg korábban messzebbre – például Brassóba – járt ipari munkára, mára azonban a város ipari létesítményeinek zöme bezárt, csak a készruhágyarak száma és termelése gyarapodik.) A Kézdivásárhelyen vállalt napszám-munka nem volt előzmények nélkül való. Hordani, trágyázni, szántani, kaszálni, kapálni, aratni, favágni, szekereskedni már a 19. század elején is bejártak oda a környék lakói.¹⁰⁷ Napszámra mosni, fonni, szőni a környéken lakók asszonyai is bejártak a városba.¹⁰⁸

Kézdivásárhely és a környező falvak kapcsolatában a 20. században újabb fejleményeket figyelhetünk meg. A kézdivásárhelyi árvaház kápolnájának

freskóit például Altorjai Csoboth Ferencz készítette el a század elején. A század második felében viszont a környező falvak emlékműveinek tervezésében és kivitelezésében egyre nagyobb szerepet vállaltak kézdivásárhelyi képzőművészek. *Keresztes Imre* igazgató-tanító kezdeményezésére például 1994-ben a Torjai 4-es számú általános iskola falára a községben élő vállalkozók – az iskola egykori növendékei – támogatásával elhelyezték Vetró András kézdivásárhelyi szobrászművész alkotását, a névadó Jókai Mór emléktábláját és féldomborművű arcképét. Ugyancsak Vetró András tervezte az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, az első és második világháború torjai áldozatainak, továbbá az 1956-os magyarországi forradalommal való együttérzésükért a megtorlás áldozataivá vált torjaiaknak 2001-ben elkészült emlékművét, amelyet ugyanazon év október 27-én lelepleztek le ünnepélyes keretek közt.

Kézdiszék falvainak lakói mindig odafigyeltek a kézdivásárhelyi eseményekre. Hamar Lajos, Kézdiszék rendes jegyzője például annakidején egyik gazdasági naplójában a következőképpen számolt be 1849 nyarának eseményeiről: „1849be junius 24-én a cs[ászári] k[irályi] muszka elegy tábor miután Tömösön béjött, vévén az uttyát Brassó felől egyenesen Uzonnak, onnan S[epsi]sz[ent]györgyre, a honnan K[ézd]i[vásárhelyre] érkezett ellenállás nélkül, 26-án, ottann négy napokig tartozkodva 29-én azaz Sz[ent] Péter és Pál napján vissza utazott, falunk (Futásfalva) anyiba érvén, hogy egy vágót,¹⁰⁹ két portio szekér szénát, 4 köből zabot, 80 kenyeret, egy véka főzeléket, 5 font sót volt kénytelen adni, s még egy ölfát is, ezeket (minden valószínűség szerint Kézdivásárhelyre) bevívó szekerek közül négyet Brassóig hajtottak, csakis a negyedik napon térhetek vissza... Miután Bem tábornok ur Csíkba bé érkezett s onnan rendezvén a lehetőségig a székelyeket onnan leindult s 18-án juliusnak 1849be K[ézd]i[vásárhelyen] a truppal keresztül utazott Sz[ent]györgy felé, az Olt mellett Csíkból lefelé megint más trupp s azután Eresztevénytől el kezdve az Oltig liniát¹¹⁰ huztak. Julius 21-én a mint mondták három zászló alj K[ézd]i[vásárhely] felé vonult a székelyekből, az ojtózi vám felé indulandók, a mint hogy bé is mentek Molduvába s onnan az oroszokkal megütköztvén győzedelmes hírral tértek vissza”.¹¹¹ Ugyanazon naplóíró említi az 1859-ben – feltehetően Kézdivásárhelyen – szervezett „Szétseni ünnepet”.¹¹²

¹⁰⁵ *SzOkl*, VII, 199.

¹⁰⁶ COROI Artur 2000, 85.

¹⁰⁷ TAKÁCS Péter 2002a, 141, 144, 149, 153, 155, 163, 181, 186, 233, 242, 245, 249. A petőfalviak és a tamásfalviak szerint a kézdivásárhelyiek járműveket nem tartottak, ezért volt szükségük a környékbeliek igaerejére.

¹⁰⁸ TAKÁCS Péter 2002a, 181.

¹⁰⁹ Vágómarhát.

¹¹⁰ Harcvonalat.

¹¹¹ MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 20^o.

¹¹² Uo., 38^o.

Kézdivásárhely kialakulása Kézdi-, Orbai- és Ká-szonszék lakossága számára nagy jelentőséggel bírt ugyan, de az új vásáros-céhes település még átmenetileg sem monopolizálta a kézművestermelést, de talán még a kézművestermékek és más áruk forgalmazását sem. Bizonyos kézművestermékeket – például a növényi rostok feldolgozása és a fonás-szövés eszközeit, a tekenőket, fakanalakat, más fából készült termékeket stb. – mindvégig elsősorban a falusi lakosok állítottak elő. A kender- és lenvásznak,¹¹³ egyes posztó- és nemezfélésegek előállítását, amint az a 17–18. századi vizitációs jegyzőkönyvekből¹¹⁴ és az 1820-as háromszéki parasztvallomásokból¹¹⁵ is kiderül, elsősorban a falusi asszonyok egyik elfoglaltsága maradt, a Kézdivásárhellyel szomszédos falvak egyes malmi pedig feltehetően alkalmasak voltak a házilag készült posztó ványolására is. Így, mivel a kevésbé módosak a viszonylag olcsó, egyszer ványolt brassai és szebeni posztót vagy a falun, házilag készültet, a módosabbak a finomabb és drágább, dél- és nyugateurópai posztóféléseket használták öltözkük elkészítéséhez-elkészíttetéséhez, Kézdivásárhelyen nem működtek jelentős számban takácsok, bár feltehető, hogy az asszonyok ebben a városban is fontak és szőtték.¹¹⁶

Altorján hagyományos foglalkozásnak számított az 1614-es és az 1676-os összeírásban is említett kaskötés¹¹⁷ és kosárfonás is. A jellegzetesen önellátó székely falusi – családi – gazdaságok meglehetősen kevés terméket szereztek be a kereskedőktől, illetve rendeltek meg városi céhmesterektől, a nagyobb székely nemesi birtokok pedig nem nélkülözhatték a saját szolgálatukban álló mesteremberek munkáját. Ezért Kézdivásárhely nem fogadhatta be gazdasági vonzáskörzete minden mesteremberét és céheinek

száma sem emelkedhetett magasabbra, ugyanakkor a város lakói maguk is jelentős mértékben folytattak mezőgazdasági tevékenységet megvásárolt, magán-személyektől bérelt vagy zálogos földeken,¹¹⁸ a város szántóhatára köztudottan igen szűk lévén. (Városiak bírták 1731-ben Nagy Mike János földjét az altorjai Belső mező Széleslábján mindkétfelől az altorjai iskolamester földje mellett.¹¹⁹ Kézdivásárhelynek kaszálórétje egyáltalán nem, csak – makkot is termő – erdeje volt bővebben, kevés szántója 1820-ban a katonarendieké volt.¹²⁰) Maga a város is folyamatosan bérelt mezőgazdasági területeket a szomszédos községektől.¹²¹ (Torjától még az 1990-es évek elején is bérelt legelőt.) A Kézdivásárhely vonzáskörzetéhez tartozó falvak egyes lakóinak a neve, továbbá számos hiteles történeti forrás – például Apor Péter munkái és levelei – jelzi, hogy az illető falvak lakói, valamint a földesurak jobbágysai és zsellerei is űztek mesterségeket.

A mesterség- és foglalkozásnévből alakult 17. századi torjai és futásfalvi családnevek némelyike – Altorján 1614-ben András Varga, 1680-ban Dávid Molnár, Feltorján 1635-ben András Kovács, 1676-ban Péter Kovács, 1683-ban István Kovács – jelzi, hogy a mesterségnevet viselők valóban az illető mesterséget űző őseiktől örökölhették családnévüket. (Természetesen ezekben az összeírásokban más, feltehetően mesterség- vagy foglalkozásnévre utaló családnevek is előfordultak, mint például Feltorján a Kasza, a Sólyom, Altorján pedig a Csupor, a Gombás, a Köntés, a Botos és a Tasaly.) Az illető családnevek – viselőik nemesek, szabadok és jobbágyok – olyan mesterségekre utalnak, amelyek nélkül a gazdálkodók mindennapi élete elképzelhetetlen.

¹¹³ A feltorjaiak az asszonyaik által szőtt lenvásznat Kézdivásárhelyre, az erdélyi vármegyékbe és Moldvába is elvitték eladni. (TAKÁCS Péter 2002a, 163.)

¹¹⁴ Vö. CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001.

¹¹⁵ Vö. TAKÁCS Péter 2002a.

¹¹⁶ KAZINCZY Gábor 1860, 321–387; SZÁDE CZKY Lajos 1903, I, 14–77.

¹¹⁷ Feltehetően székérbe való kasokat is fontak.

¹¹⁸ A magánszemélyek közötti adásvételi, bérleti és zálogosítási szerződések száma becslésünk szerint több ezerre rúghatott az évszázadok folyamán.

¹¹⁹ KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt 2002, 146.

¹²⁰ TAKÁCS Péter 2002a, 201–202.

¹²¹ A függelékben közöljük az eddig ismeretlen bérleti szerződések egyikének kivonatos másolatát.

Év	Altorja	Feltorja	Futásfalva
1602 ¹²²	Kovács Varga Szabó	Kovács	
Év	Altorja	Feltorja	Futásfalva
1614 ¹²³	Kovács Kádár Varga Szabó Szijgyártó Gombos	Kovács Kádár Szőcs Faggyas Molnár Kocsis	Kovács Szőcs Molnár Szabó
1619 ¹²⁴	Kovács Varga Szabó Kádár	Kovács Nyíró Lakatos Kocsis	Molnár Szőcs Szabó
1635 ¹²⁵	Kovács Varga Szabó Gombos	Kovács	Kovács ¹²⁶
1670 ¹²⁷		Kovács	Kovács
1676 ¹²⁸	Kovács Varga Szabó Kádár Molnár	Kovács Varga Kocsis Urus (Orvos?)	Kovács Szabó
1680 ¹²⁹	Varga Szabó Molnár	Kovács	Kovács
1683 ¹³⁰	Varga Szabó	Kovács	Kovács
1691 ¹³¹	Szabó Varga Fazekas	Kovács	

Kézdivásárhely és a szomszédos falvak viszonya nem mindig volt felhőtlen.

Altorjai Csoboth János említ egy 1631 körül kelt feljegyzést, amely szerint a torjaiak behajtották a torjai erdőkre erdőlni menő kézdivásárhelyiek marháit. A kézdivásárhelyieknek viszont állítólag olyan irataik voltak, amelyek feljogosították őket minden kézdivásárhelyi falu erdejében erdőlni.¹³²

Ugyancsak Apor Péter írja meg családtörténeti és önéletrajzi fogantatású katolikus egyháztörténeti feljegyzéseiben, hogy, mielőtt 1693 őszén Nagyszombatba ment volna tanulni, Kolozsvárról hazalátogatott Torjára. Az altorjai templomi zászlót ő maga vitte be először Kézdivásárhelyen át Kantába „*az torjai zászlós keresztprocessióval*” 1693. Szentháromság vasárnapján, mert korábban „*a kézdivásárhelyi*

¹²² *SzOkl Ús*, IV, 49–50.

¹²³ Uo., 430–433, 437–438.

¹²⁴ Uo., 597–601.

¹²⁵ *SzOkl Ús*, V, 155–160.

¹²⁶ Felsőtorjai volt, de Futásfalván lakott.

¹²⁷ *SzOkl Ús*, VII, 206–207.

¹²⁸ Uo., 240–243.

¹²⁹ Uo., 318–319, 323.

¹³⁰ *SzOkl Ús*, VIII, 167–169, 181–183.

¹³¹ *Genealógiai Füzetek*, 1911, 102.

¹³² CsGy.

nyomorú vargák” mezővárosukon nem engedték át a katolikus processziót.¹³³ (A polgárság és a városlakók nemesi gúnyneve még 1848-ban is: vargák.¹³⁴) A kézdivásárhelyiek magatartására hatással lehetett, illetve magyarázhatja azt, hogy 1690-ben Thökölynek és török, tatár, havaselvi szövetségeseinek portyázó hadai október 26-án vagy november 3-án hatalmas zsákmányt szedtek a kézdivásárhelyi vásáron.¹³⁵ ezért irtózhattak nagyobb idegen, ráadásul más vallású tömeg bebocsátásától. Mezővárosi autonómiája megerősödése lehetővé tehetette a többnyire katolikusnak megmaradt falvak gyűrűjében reformátussá vált Kézdivásárhely számára, hogy – elkerülendő a belső felekezeti megosztottságot – megakadályozza nagyszámú más vallású népesség beköltözését, de nem tudjuk, mennyire volt jellemző az ilyen felekezeti indíttatás/jellegű súrlódás a református város és a környékbeli katolikus falvak között. Tudjuk viszont, hogy a későbbi példás együttműködést megelőzően – régi erdőhatár-vita okán – Kászonjakabfalva és Szentlélek lakói 1848 tavaszán Kézdivásárhely városára támadtak.¹³⁶ (Kászoni terület miatt korábban is folyt vita: Csík-, Gyergyó- és Kászonszék közgyűlése az országgyűléshez fordult panaszával, midőn a kézdivásárhelyiek a 18. század elején elfoglalták a *Király szabadja* nevű területet a Kászon rétjén, amelyet addig az utasok használtak állataik legeltetésére.¹³⁷ Az 1584-ben még *Ország szabadjának* nevezett, Kézdivásárhely és több kézdi- és kászonszéki falu által adományként bírt területet, amelyet az illető települések lakóinak állatai mindaddig közösen és szabadon éltek, 1581 és 1584 között Kecseti Károlyi István, a szentléleki vára foglalta el.¹³⁸)

Igen érdekes esetet idézhetünk (betű- és írásjelhíven) az Altorján földet birtokló kézdivásárhelyiek és az altorjai faluközösség nézeteltéréseinek egyikéről:¹³⁹ „Levata Causa 813 13dik Janu[a]ri[i] Coram isdem et ibidem *D[eliberatum]* + Tit[ulál]t¹⁴⁰ Pap Mihály Zászlortarto¹⁴¹ Ur Kézdi Vásárhelyi + az also Torjai Közepső Nyáras nevezetű lábban Kölesbeli Kárát Keresi az Allsó Torjai hatar Biro és határ Pásztorokon melyet bizonyít Két Kárlátojival hogy volt Kára egy Köből s fél véka de a Memoria Hominum¹⁴² Sohult az Falu Protocolmaba fel nen Tanáltatik hogy valaha Kézdivásárhelynek Also Torja Kárt fizetett volna nem es volt usussa Falunknak Mivel Kézdi vásárhely sem fizetet határbért Sem határ Kertet nem tet az Falunk usussa Szerént azért a fen Tisztelt Ur maga kárát Szvenvedgye el itiltetik. Ezen DeliBrátumot a Tisztelt Urnak Szoszoloja Gothárd János¹⁴³ eő Kegyelme Jubilatus Káplár eő Kegyelme (alterc)¹⁴⁴ apellálja a Nemes Kézdi fiu Székre. *D[eliberatum]* Non Transmittur Ezen Delibratum elen Pro Testál az írt Szoszolo”. Feltehető, hogy a szomszédos falvak határában földet birtokló kézdivásárhelyiek – vagy maga a város – és az illető faluközösségek nem kötöttek olyan szerződéseket, amelyek a hasonló jogviták elkerülését szolgálták volna. (Ilyen egyezmények még az egymással szomszédos kézdiszéki és Felső-fehér vármegyei falvak között is léteztek: „1720. Sz[ent] Léleken mikor a Torja felől való határban vetnek akkor Vollyáli határban a Szármány felől való határban vetnek”.¹⁴⁵)

A város és a szomszédos települések lakói közötti súrlódásokban az előítéleteknek is volt szerepük. Erről tanúskodik az alábbi altorjai eset:¹⁴⁶ „Mike Josef eő Kegyelme Törvényessen meg Szolítá az Sertés pász-

¹³³ KAZINCZY Gábor 1860, 127, 442.

¹³⁴ WESSELÉNYI Miklós 1833, 76.

¹³⁵ *SzOkl*, VI, 416–420; CSEREI Mihály (Miklósvárszéki Nagyajtai) 1983, 231; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 18.

¹³⁶ IMREH István 1987, 313.

¹³⁷ *SzOkl*, VII, 307.

¹³⁸ *Báthori István levelei*, Kolozsvár, 1944, 221; IMREH István 1983, 178; *SzOkl*, IV, 77, 90.

¹³⁹ SÁL, *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818*, 34.

¹⁴⁰ Ez a szó a második kereszt után következik az eredetiben.

¹⁴¹ Az 1848-ban 65 éves Pap Mihály nyugalmazott határőr őrnagy tagja volt a Kiskomiténak. Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés (1848. X. 16.) előtti időszakban kinevezték a háromszéki haderő főparancsnokává, és megbízták a népfelkelés megszervezésével. (EGYED Ákos 1998, 252–253, 258.) 1848 októberében és novemberében jelentős szerepe volt Háromszék önvédelmének elhatározásában és megszervezésében. (EGYED Ákos 1998, 261.) 1848. XII. 3-án az erdővidéki nemzetőrcsapatok főparancsnokává nevezték ki. Részben újjászervezte a császáriak által lefegyverzett csapatokat, és az ellenség ürmösi táborát készült megtámadni, amikor Daniel Imre Heydte megbízásából újból leszerelt néhány erdővidéki nemzetőrcsapatot, fegyvereiket pedig átadta

Heydtenek. Az utóbbi néhány megvesztegetett és félvezetett ember által elfogatta Pap Mihályt. (EGYED Ákos 1998, 272, 284–285.) Az 1849. I. 15-én még Brassóban fogságban tartott Pap Mihályról más adatok is fennmaradtak. (DEMETER László 2003, 26; DEMETER Lajos 2003, 57; NAGY Sándor 1896, 62.) Horváth Ignác emlékirata többször említi Pap Mihály őrnagy fiát, Pap Károly főhadnagyot, aki az agyagfalvi gyűlés után részt vett a Küküllő menti harcokban, majd Háromszék önvédelmi harcában is. (DEMETER László 2003, 26, 33–35, 66.) Másik két fia, Vilmos és Lajos is részt vett a szabadságharcban, Vilmos ezredesi rangig vitte Bem seregében. (JAKAB Elek 1880, 523; NAGY Sándor 1896, 39; GYALOKAI Jenő é. n., 117.)

¹⁴² Emberemlékezet óta.

¹⁴³ A 19. század első felében többször volt Altorja jegyzője, utódai most is Al- és Feltorján élnek.

¹⁴⁴ Az általunk zárójelbe tett szótöredéket az eredetiben áthúzták.

¹⁴⁵ *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1958/2, 213–224. A közelebbi és távolabbi települések lakói a Torja vize vízgyűjtő medencéjének településeit – Al- és Feltorját, Karatnát, Al- és Felvolált – a gyökereiben mindenképpen közös Torja néven említették, határukat pedig egyszerűen torjai határnak nevezték.

¹⁴⁶ SÁL, *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818*, 55.

torokot azért hogy egy Sertesse meg döglött a melyet bizonyít Két Emberel hogy verés mián kellett meg döglenni mivel a bizonyítás azal vagyon a ki meg nyuzta és hitivel petsétli hogy a bőre alat meg láztot az ütések a pásztorok mentik magokot azal hogy egy városi Szekérel egy Szelendek Kajtár ut[j]ján meg Szagata volna és a mián Kelletet meg dögleni az actor eő Kegyelme asztis jelenti hogy a pásztor tartozot volna¹⁴⁷ az ellen is oltalmazni de mint hogy Kutya rágást nem bizonyítanak a bizonyok tsak verést tehát azon Sertést más nem verhetette hanem a Kik őrizetek alat volt azért tartoznak meg fizetni holy¹⁴⁸ meghatározás mellet mint hogy az actor eő Kegyelme meg nem látatta azon üdőben hogy mit eő let volna most arra egyeztünk vagyis itéletünköt ara tetük hogy azon vaszka beli Sertéssit hite utám mutassa meg és betsültesse meg S: az Szerént fizessenek a pásztorok”.

A 19. században a kézdiszéki községekben a posessorok és a katonarendűek állandóan perlekedtek a szántók, rétek és erdők tulajdonjoga fölött, néhány kézdiszéki falu határaik pontos kijelölése végett perelt egymással, mások a Bodoki-hegységen fekvő Fekete erdők miatt perelték Feltorját. A kézdivásárhelyi eklézsia a szűcsök céhével, Kézdivásárhely pedig Szentlélekkel és szentléleki magánszemélyekkel folytatott pert.¹⁴⁹

Kézdivásárhely szerepe az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeiben sokrétűen, de korántsem minden vonatkozásában kutatott és feltárt kérdés.

Kézdivásárhelyen, elsősorban a II. székely határőr-nyalozegred alárendeltségébe tartozó kézdiszéki falvak és Kézdivásárhely katonarendű ifúsága számára katonai altisztképző iskola alakult, Határőrvidéki Főnormális Iskola néven, amely 1823 novemberében nyílt meg. A jónévű iskola helybeli és vidéki növendékei, oktató és altisztjei – az alapító szándékával ellentétesen – a magyar nemzeti mozgalom egyik fészkevé változtatták az intézményt a nemzeti érzés ébresztését és erősítését előmozdítani hivatott olvasóegylet alapításával.¹⁵⁰ Az olvasóegylet tagjainak szigorú megbüntetését sem változtatott a szervezkedés résztvevőinek meggyőződésén, nézetein, eszméin és eszményein. Őket és iskolatársaikat az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc háromszéki szellemi előkészítőinek tekinthetjük: több-

ségük tevékenyen részt vett a kézdiszéki települések lakóinak forradalmi megmozdulásaiban, Háromszék önvédelmi harcában és a szabadságharcban.¹⁵¹ De más kapcsolat is volt a város és a szomszédos falvak között 1848-ban. Kónya István tiszttartó 1848. június 8-án, Torján kelt levelében újból tudósítja Apor Lázárt a torjai helyzetről.¹⁵² „A prefektus úr június 2-án Torjára érkezett... Mindnyájan nemzetőr katonák vagyunk erőltetésből s félelemből, gyakorlat naponként foly, és a felfuvalkodott katonaság a cselédséget annyira ijesztette, hogy még kalákába se jönnek... A katonák ha földünkbe jobbágy ekét látnak szántani,¹⁵³ azt nagy fenyegetésekkel kergetik el... Az van divatba, hogy a legutolsó elvénuilt félszeg¹⁵⁴ gyalog szerez ember¹⁵⁵ is őrkatoná, hogy lako jóságá neki maradjon, és a földes urak szántó és kaszáló helyeik felosztása reménységével, hogy ha bé nem akarják venni fenyekeve¹⁵⁶ is bé állnak a sorba a gyakorlaton még a konvenciók cselédek¹⁵⁷ is”. (A torjai jobbágyok április második felében még robotoltak, május végén azonban már nem,¹⁵⁸ és a robottól őket eltiltó katonákkal szemben a torjai nemesség, de még a főnemesi Apor család is tehetetlennek bizonyult. Feltehető, hogy a torjai jobbágyok épp ebben az időszakban mentek tömegesen Kézdivásárhelyre is, hogy felvétessek magukat a nemzetőrségbe, de elutasították őket. Emiatt a nemesség ellen fordultak, mondván: „Üssük agyon mind a nemes embert”.¹⁵⁹)

Egyelőre alig tudunk valamit a városnak a székely és országos társadalmi mozgalmakban feltehetően a kezdetektől vállalt szerepéről. Csak példaként említjük, hogy a székelység elnyomatását jelképező Várhegyi vár kapitányának, Sennyei Pongrácnak az oroszfalvi házat 1595–1596-ban vagy 1599-ben a kézdivásárhelyiek rombolhatták le és foszthatták ki, mert 1600 őszén a lécfalvi gyűlés őket kötelezi a károk megtérítésére és a ház újjáépítésére.¹⁶⁰ (A közvetlenül Kézdivásárhely szomszédságában, a berecki úton fekvő Oroszfa székely kistelepülést – a lófő- és nemesi örökségeket kivéve – mint kincstári birtokot, János Zsigmond fejedelem 1568. május 24-én *Kijskendi Balatffij Ferencz*nek adományozta.¹⁶¹ A falucskának ezt a részét még sokáig a várhegyi Székelybánja vár más háromszéki és fejedelemségbeli tisztségeket is betöltő kapitányai kapták meg a fejedelmektől.) Az oroszfalvi nemesek és lófők időnként

¹⁴⁷ Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

¹⁴⁸ Oly.

¹⁴⁹ MNL OL, P 1874, *Házi napló*.

¹⁵⁰ IMREH István 1987, 287.

¹⁵¹ CSEREY Zoltán 1997, 43.

¹⁵² MNL OL, X 5187, *Altorjai Apor levéltár*, 19171. mikrofilmtekeres.

¹⁵³ Ugarló szántásról van szó.

¹⁵⁴ Testi fogyatékos: itt talán inkább gyenge.

¹⁵⁵ Az igavonó állattal nem rendelkező legszegényebb jobbágyok és szellek elnevezése.

¹⁵⁶ Fenekeve, fenyegetőzve.

¹⁵⁷ Szerződéses – többnyire belső – cselédek.

¹⁵⁸ EGYED Ákos 1978, 46.

¹⁵⁹ EGYED Ákos 1978, 66.

¹⁶⁰ *SzOkl*, IV, 144–146.

¹⁶¹ *SzOkl*, VIII, 292–293.

talán kellemetlenkedtek a kézdivásárhelyieknek, mert az 1658-as török, tatár, kozák, havaselti és moldvai vegyes had dúlásai közepette azok – kihasználva az oroszalföldi vitézlő rend tatár fogságban létét – maguk is dúlták, fosztogatták ezt a falut.¹⁶² (Az egykori Sennyei-javakat egyébként a kincstár 1668-ban az oroszalföldi lófőknek és nemeseknek adta.¹⁶³)

A társadalmi mozgalmak alkalmat teremtettek a város és a környékbeli települések együttműködésére is. Több forrás és a hagyomány is úgy tudja, hogy 1848–1849-ben a puskaporgyártáshoz a torjai *Fehérmartok* talajából vonták ki a salétromot, ami legalábbis minimális együttműködést feltételez Kézdivásárhely és Torja korabeli, szabadságharcos elkötelezettségű előjárósága és népe között. A hagyomány szerint akkortájt az altorjai *Pinkösti kert*ben is állítottak elő salétromot.¹⁶⁴ Hasonló együttműködés feltételezhető a forradalmi kormányzat, a háromszéki, a kézdivásárhelyi és a torjai vezetőség között a kézdivásárhelyi löpörgyártás kényszerűségletének fedezése kérdésében. A kérdést az Erdélyi Fejedelemség korában is hasznosított torjai-büdöshegyi kényszerleletek kitermelésének újraindításával tervezték megoldani 1849-ben, de a terv kivitelezésére már nem került sor.¹⁶⁵

Kézdivásárhely és vidéke kapcsolatainak a kutatása még csak a kezdeteinél tart: mi magunk elsősorban a mai Torja községhez fűződők közül villantottunk fel néhányat. Remélhető, hogy ugyanezt megteszik a város vonzáskörzetébe tartozó más falusi települések helytörténései is. A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül – a város és vidéke kapcsolatainak egyik kevésbé kutatott területére térünk ki.

Kézdivásárhely már a 17. század folyamán – amint azt levéltári kutatásaink eredményei is megerősítik – Háromszék jelentős református vallási és oktatási központjává vált. (A katolikusok számára – Nagy Mózes és követői tevékenysége folytán – a 17. század végétől kezdve Kantafalva vált hasonló jelentőségű vallási és oktatási központtá.) Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy az olvasás, a betűvetés és a számtani alaplámpókat terén a kereskedők, a céhmesterek, a céhlegények, de még az inasok is bizonyos fokú jártasságra kellett hogy szert tegyenek. (Voltak olyan kézdivásárhelyi mesteremberek is, akik a nagyenyedi kollégiumban tanították fiukat, feltehetően azért, hogy a céh vagy a város tisztségviselőiként, esetleg a katonai pályán is megállják a helyüket,¹⁶⁶) a 17–19.

században pedig számos kézdivásárhelyi ifjú – helybeli tanulmányai végeztével – rövidebb-hosszabb időre a nagyenyedi kollégiumba ment tanulni, majd külföldi akadémiákat is felkeresett. A kézdivásárhelyi református iskola a 18. században a református templom mellett állt.

A 17–19. században Kézdivásárhelyen működő református prédikátorok – nevük alapján ítélve – jelentős számban származtak a királyi Magyarországról, a hódoltság területéről, a Partiumból, az erdélyi vármegyékből, Kézdi- és más székely székéből is.¹⁶⁷ Nem állítjuk, hogy mindannyian annak a helységnek vagy megyének a szülöttei voltak, amelyre a családnevük utal, de bizonyosnak tűnik, hogy ősök onnan származtak. A felsoroltak közül egyesekre nézve új levéltári és egyéb adatokra bukkantunk, amelyeket adattárunkban teszünk közzé. Gyanítjuk, hogy a mesterségnevet családnévként viselő kézdivásárhelyi prédikátorok közül többen is kézdivásárhelyi származásúak voltak, mint például az 1734-ben említett Kovács György.¹⁶⁸ Bizonyosság erre, hogy a különböző háromszéki eklézsiákban működő – biztosan vagy feltehetően – kézdivásárhelyi származású prédikátorok némelyikének a családneve is foglalkozásnév.¹⁶⁹ Mivelhogy egyelőre viszonylag kevés kézdivásárhelyi pap és más írástudó társadalmi-rendi eredetéről rendelkezünk megbízható adatokkal, ezzel a kérdéssel ez alkalommal nem is foglalkozunk. Azt sem vizsgáljuk, hogy Háromszéken kívül hol és milyen egyházi, oktatási és hivatali tevékenységet fejtettek ki a kézdivásárhelyi származású papok, tanítók, tanárok és más írástudók.

Általános jelenségnek tekinthető, hogy kézdivásárhelyi származású vagy egy ideig a városban szolgáló papokat később Háromszék más eklézsiáiban, illetve a többi háromszéki református eklézsiából származókat vagy egy ideig azokban szolgálókat Kézdivásárhelyen látjuk szolgálni, mint ahogy ez a lábjegyzetben felsorolt papok esetében is felsejlik: adattárunk is elsősorban ilyen papok nevét tartalmazza. A kézdivásárhelyi és háromszéki papokról – legtöbbször születési helye ismeretlen lévén – gyakran csupán a család- vagy előnevük alapján állítjuk, hogy kézdivásárhelyi, illetve háromszéki származásúak. Kevés a valószínűsége, hogy a háromszéki eklézsiákban működő Vásárhelyi családnevű papok más Vásárhely nevű településről származtak volna Háromszékre, többségüket

¹⁶² *SzOkl*, VI, 221–222.

¹⁶³ *SzOkl*, IV, 305.

¹⁶⁴ BAKK Endre (Szentkatolnai) 1896, 331; 336; 380.

¹⁶⁵ BÖZÖDI György 1974, 243.

¹⁶⁶ Jacobus Szóts varga például 1734. III. 12-én, Samuel Szóts 1736-ban, Michael Szóts varga 1737. III. 16-án, Samuel Szóts székely határőr 1768-ban, Benkő Dániel székely határőr 1785-

ben, Josephus Tóth varga pedig 1817-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban. (JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 149, 151–152, 172, 186, 220.)

¹⁶⁷ Lásd az adattárban.

¹⁶⁸ Lásd uo.

¹⁶⁹ Lásd uo.

tehát kézdivásárhelyi származásának tekinthetjük, míg a Vásárhelyi előnevűek egy részének családneve is elárulja kézdivásárhelyi származását. Természetesen adattárunkba felvettünk olyan kézdivásárhelyi prédikátorokat és más írástudókat is, akiknek a származási helyéről nem tudunk semmi biztosat.

Figyelemreméltó jelenség az is, hogy a Kézdivásárhelyen szolgáló vagy kézdivásárhelyi származású papok közül többen elnyerték a kézdi esperesi¹⁷⁰ és az erdélyi püspöki tisztséget. Találunk közöttük olyant is, aki a későbbi fejedelem, Barcsay Ákos udvari papja lett,¹⁷¹ míg egy másik kézdivásárhelyi származású írástudó a fejedelmi javak igazgatásának magasrangú tisztségviselőjévé vált.¹⁷²

Amit a kézdivásárhelyi papok származásáról állítottunk, az elmondható a kézdivásárhelyi deákokról, iskolamesterekről is, bár jelentős részük – család- illetve előneve alapján ítélve – háromszéki származá-

súnak tűnik.¹⁷³ A kézdivásárhelyi származású vagy a városban bizonyos ideig működő deákok, iskolamesterek ugyanúgy felbukkannak Háromszék más református eklézsiáiban, mint ahogy a többi háromszéki református eklézsiából származó vagy egy ideig azokban működő deákok, iskolamesterek Kézdivásárhelyen, és közülük többen is szolgáltak később prédikátorként, de arra is van példa, hogy prédikátorok váltak deákká, iskolamesterré. Adattárunk ezeket a megállapításokat is alátámasztja.

Az általunk feltárt (zömében) levéltári adatokat betű- és írásjel-hűen közöljük, de azok hitelesítésére a lábjegyzetekben nem használtunk fel minden elképzelhető történeti vagy forrásmunkát, és a névazonosságból adódó bizonytalanságokat sem tudtuk mindig kiküszöbölni. Megjegyezzük, hogy esetenként máshol megjelent adatainkat¹⁷⁴ is újra-közöljük.

Adattár

KÉZDIVÁSÁRHELY

Prédikátorok:

- „Nobilem fuisse hanc humillimam familiam sub principatu Stephani Báthori, ex post regis Poloniarum, testabatur quaedam scriptura in quodam libro apud Illustrissimum quondam comitem Samuelem Kálnoki, quae sic habebat – appono, ut aperte et veritate omnia fiant, prout vidi – idiomate nativo: Itt hála Estván kerály mikor lengyel kerályságra mene, azon éjjel meghala Estván pap is, et universa ejus bona depraedata sunt per Estphanum Apor. Scilicet: hic pernoctavit – idest in Kézdi-Vásárhely – Stephanus rex, quando ad capessendam coronam regni Poloniae iret, eadem nocte etiam Stephanus sacerdos mortuus est, et universa illius bona depraedata sunt per Stephanum Apor. Haec pro intermedio, scripsitque, ut putem, homo idiota, cum hac de materia ejusdem anni litterae relatoriae apud me existentes aliud doceant”.¹⁷⁵ Vagyis: „Hogy csakugyan nemes volt ez az egyszerű család Báthori István, a későbbi lengyel király erdélyi fejedelemsége idején, bizonyítja egy feljegyzés a néhai méltóságos Kálnoki Sámuel birtokában volt könyvben, amelyet, hogy tisztán és világosan álljon itt, amint magam is láttam, ma anyanyelvemen örökíték meg: *Itt hált – ti. Kézdivásárhelyen, 1576-ban – István király, mikor a lengyel koronát megszerezni ment, ugyanazon éjszaka meghala István pap is, akinek Apor István minden vagyonát felprédálta.* Közbevetőleg úgy vélem, ezt ostoba, kontár ember írhatta, mivel ugyanazon esztendő kihallgatási jegyzőkönyveinek anyaga, mely előttem van, másról tanúskodik”. Háromszék főkirálybírájaként Apor Péter, bár nem idézi, csakugyan láthatta az esetre vonatkozó jegyzőkönyveket, mégsem zárható ki, hogy a Báthori István

távozását követő napokban – míg a távozó fejedelem megbízott utódja, Báthori Kristóf teljes mértékben be nem rendezkedett – a Szarazpatakinak nevezett Apor István valóban felprédálta az elhunyt kézdivásárhelyi – feltehetően evangélikus, unitárius vagy református – pap vagyonát.

- 1584. „Anno Domini 1584. Szent Lucza Azzoni Nap utan valo Czeöteörteökeön ...*Kezdi Vasarhellij* predikator *Lukacz Pap.*”¹⁷⁶

- 1601. VI. 26–28. „Consensus cum exemptione domus ...Honorabilis *Clementis Hodor Kyzdi Vasarhelyj* Pastoris Ecclesiae Possessionis Markus Falua ...vicinitatibusque ab una Fundus Egregiorum Stephani Apor de Zarazpatak et Andreae Apor de Also Toria ...az melij haza *Kelemen Papnak* uagion Apor Istuan es Apor Andras Uram eoreoksege mellet ...jgij hogij *Kelemen Pap* is.”¹⁷⁷ 1606. IV. 7. „*Hodor Kelemen* Fundo egregiorum Stephani Apor de Szaraz Patak et Andreae Apor de Also Torja in *Kezdi Vasarhelyj.*”¹⁷⁸ *Hodor Kelemen* 1586-ban Kézdivásárhelyen, 1601-ben Márkosfalván, 1607–1609-ben Dálnokon, 1613–1615-ben ismét Kézdivásárhelyen, 1622-ben Páván, 1623–1624-ben Albisban, 1632-ben Felsőcernátonban tanított, illetve teljesített papi szolgálatot, talán kézdi esperes is volt.¹⁷⁹ Lehetséges, hogy az említett református egyházközségek közül egynéhányban egy-idejűleg is szolgált.

- 1634 és 1654. *Dálnoki* Balázs kézdivásárhelyi prédikátor és kézdi esperes.¹⁸⁰ 1632-ben márkosfalvi pap és „maior ecclesiarum”, tehát szintén esperes volt.¹⁸¹

- 1646. *Rozgoni* predikátor.¹⁸²

- 1652. VI. 12. „*Nagi Miklos* pap Hazanal *Kezdi Vasarhelyien.*”¹⁸³ Albisban szerepel egy „Miklos pap” 1658-ban.¹⁸⁴ Azonos-

¹⁷⁰ Lásd uo.

¹⁷¹ Lásd uo.

¹⁷² Lásd uo.

¹⁷³ Lásd uo.

¹⁷⁴ COROI Artur 1998; COROI Artur 2001.

¹⁷⁵ KAZINCZY Gábor 1860, 19. Az esemény nyilván 1576-ra keltezendő.

¹⁷⁶ MNL OL, P 5.

¹⁷⁷ MNL OL, F 1, XXXII, 9–10.

¹⁷⁸ MNL OL, F 1, XXVI, 284–287. (Bocskai István a II. Rákóczi György 1654. II. 1-jén kelt oklevelébe belefoglalt oklevelében.)

¹⁷⁹ JUHÁSZ István 1947, 46, 57; NAGY Géza 1937, 82; COROI Artur 1998, 9, 15, 17, 22, 27; és *SzOkl*, V, 139, 172.

¹⁸⁰ JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁸¹ COROI Artur 1998, 27.

¹⁸² Uo., 22.

¹⁸³ MNL OL, R 298.

¹⁸⁴ COROI Artur 1998, 9.

sága az 1658-ban, Alsócsernátonban, Márkosfalván vagy Albisban említett Vásárhelyi Miklós pappal is kétes.¹⁸⁵

- 1653. IV. 18. „Matko Istvan Pap”; 1675. II. 24. „Matko Istvan Pap Jozsaga ...Földje”;¹⁸⁶

- 1655. XI. 6. „Armalis Petri Kovács de Kézdi Vásárhely Aulae Generosi Domini Acatii Barcsai Concionatoris ac consortem Elisabetham Hanko et fratrum Stephanum.”¹⁸⁷

- 1657–1662. *Enyedi* Fazekas János kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁸⁸

- 1662–1665. *Tolnai* F. István kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁸⁹

- 1670. I. 2. „Tiszteletes *Balog Mihály* ur.”¹⁹⁰

- 1670–1671. *Dézsai* Márton kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁹¹

- 1676. XI. 13. „Johannes Pap de Kézdivásárhely, annorum 60.”¹⁹² Ha a Pap nem a családneve, akkor előneve Árkosi, és 1688-ban is Kézdivásárhelyen szolgált.¹⁹³

- 1676. XI. 13. „*Váradai Mátyás* de Kézdivásárhely, annorum 30.”¹⁹⁴ Ha elírták az életkorát, azonos lehet a sóváradai születésű orvosdoktorral, *kézdivásárhelyi* prédikátorral és kézdi esperessel, akinek ekkor már 38 évesnek kellett volna lennie. 1672 és 1676 között kézdi esperes.¹⁹⁵ Más adatok is fennmaradtak róla.¹⁹⁶

- 1677 előtt. „*Balog István* református pap.”¹⁹⁷ (Talán *Kézdivásárhelyen* működött.)

- 1680. *Pécsi* János kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁹⁸

- 1686–1696. *Eszéki* T. István kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁹⁹

- 1688. *Árkosi* János pap.²⁰⁰

- 1694. *Gidófalvi* András pap.²⁰¹ Azonossága az 1674-ben Lisznyón szolgálatot teljesítő *Gidófalvi* Csizsér Andrással vagy az 1639-ben Lécfalva-Várhegyen szolgálatot teljesítő hasonló nevű pappal nem zárható ki.²⁰²

- 1695. *Pályános Simon* pap.²⁰³

- 1696 után. *Csernátoni* Sámuel, aki 1696-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban, kézdívásárhelyi rector és egyidejűleg ikafalvi lelkipásztor volt.²⁰⁴

- 1697. *Musnai* Mihály kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.²⁰⁵ 1712. VII. 4. „*Kézdi Vasárhelyi* Praedicator Néhai Tiszteletes *Musnai Mihály* Ur”; 18. század, év nélkül. „*Kézdi Vasárhelyi*

Praedicator nehai *Musnai Mihály*”.²⁰⁶ Talán azonos a nagyenyedi kollégium 1681-ben subscribált diákjával, aki Kőröspatakon is szolgált.²⁰⁷

- 1704. *Décei* János kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.²⁰⁸

- 1710. *Csabai* László kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.²⁰⁹

Ő maga *Jenei* István orbai esperes adjunktusa annak 1680-as vizitációján, felesége neve 1714-ben Cófalván bukkan fel.²¹⁰ Rokona lehetett *Tsabay* Sámuel kézdívásárhelyi rectornak, későbbi uzoni prédikátornak, aki 1670-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.²¹¹

- 1712–1716. *Jenei* Sámuel kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.²¹²

- 1733. *Fülei* Fosztó Miklós pap.²¹³

- 1733–1737. *Árkosi* Tegző András unitárius prédikátor.²¹⁴

Azonossága vagy apa-fiú kapcsolata az 1779-ben ugyancsak Kézdivásárhelyen szolgálatot teljesítő Tegző Andrással nem zárható ki.²¹⁵

- 1734. Kovács György pap.²¹⁶ Azonossága az 1750-ben Pákén szolgálatot teljesítő hasonló nevű pappal nem zárható ki.²¹⁷

- 1735. *Sófalvi* Fülep Dániel pap.²¹⁸

- 1742. IV. 22. „Az Vásárhelyi Papnének, Gyujto Ersébetnek.” (Id. Gyujto János végrendelete. Valamelyik Vásárhelyi nevű sepsiszéki pap felesége is lehetett.)²¹⁹

- 1743–1749. *Tsávási* Was Sámuel Kézdi Vásárhelyi parochus és a Kézdi venerabilis tractusnak hűtös assessora, egyházkerületi jegyző.²²⁰

- 1747. XI. 10. „Kézdivásárhelyen néhai Tiszteletes Kézdi Reformatus Esperest Tsernátoni Vajda Samuel Uramnak vagyon egy lak helye, mellyen az ő kegyelme özvegyének sellére sem az adózástól, sem pedig az approbb servitutzól nem immunis.”²²¹ Csernátoni Vajda Sámuel 1719 vagy 1726 után, *kézdivásárhelyi* papként kézdi esperes, *Csernátoni Vajda Péter* (1717–1782) püspök apja.²²²

- 1747. XI. 10. „Samuel Tsávási Ecclesiae Ref[ormatae] K[ézdi] V[ásárhely]ensis V[ice] D[ecano] Minister Ordinarius m[anu] pr[opria].”²²³

- 1751. Intze István unitárius pap.²²⁴ Talán azonos az 1735-ben Kőröspatakon szolgálatot teljesítő *Árkosi* Incze Istvánval.²²⁵ Valószínűleg háromszéki családból való volt.

¹⁸⁵ TÜDŐS S. Kinga 2003, 196.

¹⁸⁶ MNL OL, P 672.

¹⁸⁷ MNL OL, F 1, XXVI, 567; SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 232.

¹⁸⁸ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ MNL OL, P 970.

¹⁹¹ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁹² MNL OL, P 1239.

¹⁹³ COROI Artur 1998, 22.

¹⁹⁴ MNL OL, P 1239.

¹⁹⁵ JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁹⁶ BENKŐ József 1778, 576; SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 181–182; TÜDŐS S. Kinga 2003, 238.

¹⁹⁷ MNL OL, P 616.

¹⁹⁸ JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁹⁹ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

²⁰⁰ COROI Artur 1998, 22.

²⁰¹ Uo., 22.

²⁰² Uo., 26.

²⁰³ Uo., 22. Bikfalván szolgált hasonló nevű prédikátor 1714. VI. 22-én és 1754. VI. 22-én is. (MNL OL, R 298.) Nem biztos, hogy mindhárom esetben ugyanazon személyről van szó.

²⁰⁴ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 117.

²⁰⁵ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57; SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 181–182, 200.

²⁰⁶ MNL OL, P 5. (Mindkét adat.)

²⁰⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 109.

²⁰⁸ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZGA Enikő 2001, I, 67.

²¹¹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 101.

²¹² BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

²¹³ COROI Artur 1998, 22.

²¹⁴ Uo.

²¹⁵ Uo.

²¹⁶ Uo.

²¹⁷ COROI Artur 1998, 30.

²¹⁸ Uo., 22.

²¹⁹ MNL OL, P 5.

²²⁰ BENKŐ József 1778, 576; CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001, I, 316.

²²¹ MNL OL, P 672, *Cseri cs. lvt.*

²²² BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57; 2008.

POKOLY József 1904–1905, III, 122. és V, 171.

²²³ MNL OL, P 672.

²²⁴ COROI Artur 1998, 22.

²²⁵ Uo., 25.

- 1778–1782. *Léczfalvi* Kanyó Mózes pap.²²⁶
 - 1778. *Keresztes Máté* pap;²²⁷ 1781. IV. 9. „Tiszteletes *Kézdi Vásárhelyi* prédikátor és református esperest *Keresztes Máthé*”,²²⁸ 1783. XI. 23. Telegdibaconban említik „*Keresztes Máté Uram*”-at.²²⁹ É. n. (1793. augusztusa után keletkezett iratban.) „*Keresztes Máté kézdívásárhelyi* református pap és generalis notarius.”²³⁰ *Keresztes Máté* (1727–1795) 1778–1794-ben *kézdi* esperes, 1789-től zsinati főjegyző, 1794–1796-ban püspök. (Esperesi tisztségét is megtartja, ezért utódja, Kováts Márton felsőcsernátoni prédikátor csak prosenior lehetett. Zsinati főjegyzői tisztségét Kováts Sámuelre, a *Kézdi* esperesség notáriusára ruházzák át, aki a következő esztendőben *kézdi* prosenior, 1796-ban *kézdi* esperes lett, de nem tudjuk biztosan, hol szolgált.) Elhunyt 1796. V. 29-e előtt.²³¹ *Nagybaconi Keresztes Máthé* 1775-ben már *kézdi* prosenior (espereshelyettes) volt.²³² Az esperesi tisztségét 1778-ban nyerte el, annak Albisi Vass Gábor – többek közt dálnoki, valamint Márkosfalvára is beszolgáló – lelkész-esperes elhunytával bekövetkezett megüresedése nyomán. 1780-ban egyházi fenyítékben részesült, mert a II. székely határhozrend plébánosa, Grandits Hadrianus által kirobantott vitákban nem volt hajlandó meghátrálni. Ugyanazon évben már válófélben volt felesége szabados életvitele miatt.²³³ Külországi akadémiákról visszatérően előbb alsórákosi, majd zabolai prédikátor volt.²³⁴
 - 1778. XII. 16–18. „Josephus Szendrei Ecclesiasticus 1 inquilinus”²³⁵ Szendrei József 1782 és 1792 között *Kézdivásárhelyen* volt „református” kiségitő pap”.²³⁶
 - 1796. V. 11. „*Ferenczi Ferencz* pap.”²³⁷ „Karthna die 29[igesima no]na Januarii Anni 1799. Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] ord[inarius] Notarius”; „K[ézd]i Vásárhelj. 22. 8[octo]br[is] 1801. Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] ord[inarius] Notarius”; 1803. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] ord[inarius] Notarius”; 1805. II. 20. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] ord[inarius] Notarius”; 1807. II. 28. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] o[r]d[inarius] Notarius”; 1808. III. 26. „Ferentzi Ferentz m[aga] t[ulajdon] kez[ével] ord[inarius] Notarius”; 1810. III. 20. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] o[r]d[inarius] Notarius”; 1815. III. 1. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] Esperest.”²³⁸ 1800. I. 2; I. 26; VI. 12. „Ferentzi Ferentz m[aga] t[ulajdon] k[ezével] Kézdi Ord[inarius] Notarius”; 1804. II. 24. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével].”²³⁹ 1809 körül Fe-

renczi Ferencz *kézdivásárhelyi* pap *kézdi* esperes volt.²⁴⁰ Ferenczi Ferencz 1787–1793-ban középpajtai papként erdővidéki prosenior, 1794–1796-ban erdővidéki esperes volt, 1796-ban vitetett *kézdivásárhelyi* papságra és egyházi notáriusságra, de erdővidéki esperesi címét, rangját grádusát megtartotta 1799-ig és még 1803-ban is használta. Erdővidék esperese 1799-ben a korábbi prosenior, Bitai Péter, 1800-ban Szabó Sámuel lett.²⁴¹ Franciscus Ferentzi 1774-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd külföldi akadémiákat látogatott.²⁴² 1854-ben is említenek hasonló nevű *kézdivásárhelyi* papot.²⁴³

- 1851. I. 8. „Zajzon Ferus s[aját] k[ezével] helybeli segéd [...] fungens pap.”²⁴⁴ Hasonnevű pap szolgált 1806 és 1821 között Ikafalván, Uzoni előnévvel.²⁴⁵ Azonosága az 1844 és 1848 között szolgáló kovásznai iskolamesterrel kérdéses.²⁴⁶

- 1852. I. 18. „*Fábián Dániel kézdívásárhelyi* református pap és követ az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban vállalt szerepéért 6 éves büntetését tölti Josephstadtban, ahonnan 1856-ban szabadult. Felesége Benkő Krisztina.”²⁴⁷ Ha azonos azzal a diákkal, aki 1826-ban subscribált, akkor aranyosegerbegyi származású/születésű és valamikor az 1830-as években végezte enyedi tanulmányait, majd nyugati akadémiákat látogatott: előbb nagyenyedi prédikátor, majd székelyudvarhelyi teológiai professzor, végül 1848–1850 között *kézdivásárhelyi* lelkész.²⁴⁸ A pesti országgyűlés 19 székely követének egyike 1848–1849-ben.²⁴⁹ Benkő Krisztina rokona volt Benkő Dánielnek, aki 1817-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.²⁵⁰

- 1872. VII. 28.; 1873. VIII. 3.; 1874. III. 29.; 1877. VIII. 26.; 1886. III. 10.; 1888. IV. 7.; 1892. X. 30.; XI. 20. Székely János *kézdivásárhelyi* lelkész, egyházkerületi képviselő.²⁵¹

- 1898. I. 12. Kovács István *kézdivásárhelyi* lelkész, egyházkerületi képviselő.²⁵² 1888-ban Feltorján volt adminisztráns lelkész.²⁵³

A vizitációkról:

- 1747. XI. 10. „A Kézdi Vasarhelyi Reformata Ekklesia mind én előttem levő Tiszteletes Praedicatoroknak idejében, mind pedig az én időmben nem Subjacealt a Kézdi Venerabilis Tractus Tiszteletes Esperestek Visitationojnak, hanem az Erdélyi Reformatus Tiszteletes Püspökök Visitalták.”²⁵⁴

- 1748. I. 25. „Nehai Sz[en]t Királyi Mihály Ur[am] esperestégében” – és az ő javaslatára – zsinat mondta ki, hogy a kéz-

²²⁶ Uo., 22.

²²⁷ Uo.

²²⁸ MNL OL, P 970.

²²⁹ MNL OL, P 297.

²³⁰ MNL OL, R 298.

²³¹ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57; POKOLY József 1904–1905, III. 157–158; NAGY Géza 1933, 136; ERZSI, III, 257; IV, 9, 25, 44, 55, 68, 78, 82, 89, 98, 101, 105–106, 120, 141, 165, 186.

²³² ERZSI, III, 1771–1789, 61.

²³³ Uo., 9, 29, 104, 112, 138, 142, 152, 179, 199, 211, 213–215, 221, 226, 228, 238, 247. Benkő József Albisi Was Gábort mint *kézdi* esperest 1732-ben említi. (BENKŐ József 1778, 576.) Bakk Pál szerint 1765-ig szolgált be Márkosfalvára. (BAKK Pál 2001, 124.)

²³⁴ BENKŐ József 1778, 576.

²³⁵ MNL OL, P 56.

²³⁶ COROI Artur 1998, 22.

²³⁷ MNL OL, X 5187, *Benkő Dénes iratai*, 19171. mikrofilmtekeres.

²³⁸ KEL, *Karantnai vizitációk – 1756–1885*, 27^o, 28^o–30^o, 31^o, 32^o.

²³⁹ MNL OL, P 1610.

²⁴⁰ JUHÁSZ István 1947, 57.

²⁴¹ Uo., 53; ERZSI, III, 259; IV, 9, 25, 38, 44, 55, 67, 105, 114, 141, 165, 169, 186.

²⁴² JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 178.

²⁴³ COROI Artur 1998, 22.

²⁴⁴ MNL OL, P 672.

²⁴⁵ COROI Artur 1998, 20.

²⁴⁶ BEREZ Gyula 1893, 145.

²⁴⁷ MNL OL, X 5187, *Benkő Dénes iratai*, 19171. mikrofilmtekeres; EGYED Ákos 1998, I, 93, 154, 156, 258; JAKAB Elek 1880, 523; NAGY Sándor 1896, 112.

²⁴⁸ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 32, 229; POKOLY József 1904–1905, III, 195–201.

²⁴⁹ EGYED Ákos 1994, 256, 258.

²⁵⁰ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 219.

²⁵¹ KEL, *Karantnai Protocollum*, I, 160–163, 168–169, 174–175; *Karantnai Protocollum*, II, 18–19, 54–55, 84–85, 145–146.

²⁵² *Karantnai Protocollum*, II, Számozatlan lapok. (Az eredetiben a számozás a 170. lapnál véget ér.)

²⁵³ Uo., 80–89.

²⁵⁴ MNL OL, P 672.

divásárhelyi eklézsiát nem a „Kézdi Venerabilis Tractus” eszere, hanem a püspök vizitálta.²⁵⁵

Iskolamesterek:

- 1546. „Inquisitor[io] de A[nn]o 1546 pro parte Michaelis Damokos inter Georgium Literati, et Gregor[ium] Nagy subversante negotio in Torja Vasarhely confect[a]”²⁵⁶
- 1588. *Szentkirályi* István kézdivásárhelyi iskolamester.²⁵⁷
- 1603. István és János kézdivásárhelyi iskolamester.²⁵⁸ István talán azonos az 1603-ban említett Szentkirályival.
- 1607. VII. 5. „Andras Deak Kezdi Vasarhelyi Schola mester.”²⁵⁹
- 1614. Miklós deák.²⁶⁰
- 1653. IV. 18. „Barabás Mihály Deák.”²⁶¹
- 1668. *Csabai* László.²⁶²
- 1675. II. 24. „Gergely Mesterne.”²⁶³
- 1675. II. 24. „Kaszoni Janos Deak.”²⁶⁴
- 1680. *Baróti* István deák.²⁶⁵
- 1685 után. Georgius *Dálljai* kézdivásárhelyi rector 1685-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.²⁶⁶
- 1693. IV. 7. „Kasza Andras ugyan Kezdi Szeki Felső Torjai mostan Kezdi Vasarhelyi magyar Schola Mester” ...Andreas Kasza nobilis m[anu] p[ro]p[ri]a”;²⁶⁷ 1701. Kasza András deák;²⁶⁸ 1715. I. 25. „Andreas Kasza eclesiasticus de Felső Torja”.²⁶⁹ Más adat szerint is Kézdivásárhelyen tanított.²⁷⁰ Feltehető, hogy Nagyenyeden tanult.²⁷¹
- 1696. Michael *Galambodi* K[ézdi] Vásárhelyi scholarem; 1688-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban.²⁷²
- 1701. XII. 7. „Mostani K[ézdi] Vásárhelyi Reformata Schola Mester Csernátfalusi K. János.” (A notárius és két kézdivásárhelyi egyén szidalmazta, majd bántalmazta is a bíró házában).²⁷³ Talán azonos az 1691-ben a nagyenyedi kollégiumban subscribált Johannes Csernátfalusival.²⁷⁴
- 1701. XII. 7. „Aperte per me, Michaellem Bodoki Rector K[ézdi] V[asarhelyi]ensis.”²⁷⁵ Az Apafi Mihály által az oktatás terén szerzett érdemeiért megnevesített *Illyefalvi Bodoki Mihály*val azonosága kétes. „1664. I. 19. Nobilitatio *Michaeli Bodoki de Illyefalva* ...Egregii *Michaelis Bodoki de Illyefalva* qui Christianis ijsque Ecclesiasticis permutis conditione conditione oriunde Parentibus, eam nactus et aspectis est educationem, qua liberalibus artibus e...imbutus noluerit...”²⁷⁶

- 1703 után. Franciscus P. *Udvarhelyi* kézdivásárhelyi(?) rector, majd patakfalvi lelképásztor.²⁷⁷
- 1714 után. Stephanus *Szotyori* de *K[ézdi] Vásárhely*. Rector in patria.²⁷⁸
- 1714 után. Johannes *Nánási* Rector in Kézdi Vásárhely, Kovászna.²⁷⁹
- 1717 után. Laurentius *K[ézdi] Vásárhelyi*. Rector Kézdivásárhelyiensis.²⁸⁰
- 1717 után. Stephanus A. *Gyarmati*. Rector Kézdi Vásárhelyini.²⁸¹
- 1719 után. Michael M. *Kovácsnai*. Rector Kézdi Vásárhelyini.²⁸²
- 1722. I. 9. „*Albisi V. Andras* mostani *Kézdi Vásárhelyi* Kantor ...*Albisi V. Andras Kézdi Vásárhelyi* kántor.”²⁸³ 1725. X. 31. *Albisi V. Andras* kézdivásárhelyi kántor.²⁸⁴
- 1736. XII. 28. „Tiszteletes Tudós Henter György Kézdi Vásárhelyi érdemes Ischola Mester”;²⁸⁵ 1739. VII. 27. „Bodoki Henter György, mostan Kézdiva[ar]helyi Schola Mester Sepszi Széki ...Georgium Henter Rectorem Scholae Kezdi Vasarhelyiensis.”²⁸⁶ 1740-tól 1787-ig feltorjai prédikátor. Bodoki Henter György 1740-ben feltorjai prédikátor lett. (Lásd ott.)
- 1742 után. *Pákei* Samuel Vida. 1742. IV. 24-én subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector, később pedig barátosi lelképásztor lett.²⁸⁷ 1783-ban és 1785-ben az Orbai esperesség egyházi jegyzője, 1784-ben espereshelyettese, 1786–1787-ben a beteg és öreg esperes helyettese, barátosi pap, 1788 és 1804 között barátosi, illetve pákei papként orbai esperes.²⁸⁸ Felesége feltehetően zágoni volt.
- 1752 után. Alexander *Keresztes*. 1752-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, 1766–1767-ben senior, majd kézdivásárhelyi rector és ugyanakkor lelképásztor lett.²⁸⁹
- 1754 után. Andreas *Bertalan*. 1754-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi kántor és orgonista, ugyanakkor lelképásztor lett.²⁹⁰
- 1764 után. Alexius *Deső*. 1764-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi orgonista lett.²⁹¹
- 1765 után. Josephus *Pákei*. 1765-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹²
- 1773 után. Gabriel *Balog* 1773-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹³

²⁵⁵ MNL OL, P 672. Szentkirályi Mihály Kézdi esperessége nagyrészt feltorjai szolgálata idejére esett.

²⁵⁶ MNL OL, P 1610.

²⁵⁷ NAGY Géza 1937, 82.

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ MNL OL, P 1610.

²⁶⁰ *SzOkl Ús*, IV, 422.

²⁶¹ MNL OL, P 672.

²⁶² SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133. Talán a későbbi kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.

²⁶³ MNL OL, P 672.

²⁶⁴ Uo.

²⁶⁵ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133.

²⁶⁶ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 110.

²⁶⁷ MNL OL, P 1610.

²⁶⁸ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133. Lásd az adattárban Feltorjánál is.

²⁶⁹ MNL OL, P 5.

²⁷⁰ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133.

²⁷¹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 241.

²⁷² Uo., 112.

²⁷³ MNL OL, P 5.

²⁷⁴ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 114.

²⁷⁵ MNL OL, P 5.

²⁷⁶ MNL OL, F 1, XXVII, 754–755; SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 192. A második kipontozott rész olvashatatlan szó helye.

²⁷⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 122.

²⁷⁸ Uo., 130.

²⁷⁹ Uo., 131.

²⁸⁰ Uo., 133.

²⁸¹ Uo., 134.

²⁸² Uo., 136.

²⁸³ MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*

²⁸⁴ CsGy, Mike család okleveléből készült kivonatban.

²⁸⁵ MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*

²⁸⁶ MNL OL, P 672.

²⁸⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 154.

²⁸⁸ *ERZSI*, III, 183, 199, 211, 226, 238, 247; IV, 9, 44, 77, 89, 105, 141, 165; COROI Artur 1998, 12; KELEMEN József 2001, 88.

²⁸⁹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 163, 171.

²⁹⁰ Uo., 164.

²⁹¹ Uo., 169.

²⁹² Uo., 170.

²⁹³ Uo., 177.

- 1794 után. Fogarasi Samuel *Vitályos* 1794-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹⁴

- 1799 után. Rápolti Joannes *Áts* 1799-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹⁵

- 1803. *Feltorjai Áda István*. 1786-ban subscribált Nagyenyeden, majd Karatnán és Kézdivásárhelyen is kántorizált, utóbbi helyen 1803-ban orgonista is volt.²⁹⁶

- 1803 után. Harasztosi Thomas *Jantsó* 1803-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹⁷

- 1803 után. Szathmári Franciscus *Bodola* 1803-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹⁸

- 1807 után. Beczei Joannes *Kis* 1807-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector és lelképásztor lett.²⁹⁹

- 1821 után. Franciscus *Magyari*. 1821-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban. Vagy ő maga volt kézdivásárhelyi, vagy ott lett rector.³⁰⁰

- 1823 után. Stephanus *Csiszér* 1823-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban. Vagy ő maga volt kézdivásárhelyi, vagy ott lett rector.³⁰¹

*A kézdivásárhelyi református templom,
az eklézsia javai és az iskolák:*

- 1739. VII. 27. „Kézdi Vásárhelyi Jantsó István, mostan ugyan Kézdi Vásárhely[ne]k Varos Deákja ...Stephanus Jantsó ex K[ézdi] Vasarhely Studiosum Scholae K[ézdi] Vasarhely m[anu] p[ro]pria[rum].”³⁰²

- 1768. I. 16. „Agilis Primipilus Petrus Kelemen de Alcsernáton A[nn]or[um] 73 *Gyermekkoromb[an] midőn K[ézdi] Vásárhelyen iskoláb[an] Jártam*”³⁰³

- 1772. „A Kézdi Vásárhelyi Refor[mata] Iskolának Damokos Ferencz Urto[rt]o legalt 200 Forintok.”³⁰⁴

- 1781. IV. 9. „Kézdi Vásárhelyen a tiszteletes papi parochialis házban in vicinitatibus ab una Jantsó Pál és Ádám ab altera az K[ézdi] Vásárhelyi reformata schola és templom kerítésé.”³⁰⁵

- 1792. XII. 17. Egy bennvaló jószágát „Néhai Braabás István Ur az Ecclesiának el adta”.³⁰⁶ Az eklézsának 1820-ban volt egy házatlan zsellére.³⁰⁷

- 1802. „A Földingás következei Erdélynek némely Réseiben.” „Háromszéken: Sz. Györgyön, Illyefalván, Al-Doboyban, Albisban, Barátosban, Vásárhelyen, Torján: Templomok, Tornyok leomlottak, harangok meg-hasadoztak.”³⁰⁸

- „Anno 1818 Méltóságos Köntzei József Ur, ki most Kolosvárat lakik, a Voláli Ventzel Ádámnál levő adósságát, mely állott 24 id est huszon négy Német Forintokból és 52 Krajtzárokból *Scala szerint*, a mi Felső Torjai Eklézsianknak ajándékozván felis vettünk, a mely Summa pénzből az Orgona reparatiojáért *Válter Mátyás* nevezetű mester embernek fizettünk 18 Rhénes Forin-

tokat, ezenfelül a többi fizetődött Kézdi Vásárhelyre a Toronyra megkivántatott Vas Kaptsoknak taxájában a renovatio alkalmazosságával.”³⁰⁹

- 1818. IV. 14. „Szaniszlo Ferentz Senior 1 Fl, Török Ferentz 30 xr, Kováts Sándorné 1 Fl, Kováts István 1 Fl. Ezen felyiel le irt személyjek az Vásárhelyre epittendő iskola számára adtak 3 Rfl 30 xr Iffjab Szaniszlo Ur és (Szaniszló?) István nem adtak.”³¹⁰ (A felsorolt személyek talán feltorjaiak voltak.)

- 1818. IV. 20. „A' Kézdi Vásárhelyre építendő oskolának fel segítésére a maxai birtokosoktol ajánlatott 9 – kilencz R[énes]forintokat administraltam Kézdi v[ice] Kiraly Biro Te-kintetes Lázár Dávid Urnak.”³¹¹ (Kovács János Comissar[ius] jelentése, nyilván a határóraltisz-t-képző iskola számára szervezett gyűjtésről.)

- 1850. XII. 29. „A helybeli Ev. Ref. Ecclesiának a tűzvész által leégert tornya ujbolí építésére 300 váltó Rftokot igirvén – minthogy ebből 200 váltó Rftokot már befizetett ...Az ecclesiai segélyek számára mint Cserei Sigmondiana Fundatiot egy száz Renens forintokba ...hagy ...ezen öszveg elocaltatván annak évenkénti hat procent interesse minden évben Karácsony szombatján a helybeli házi szegények között minden vallás különbsége nélkül osztasson ki a Ref. Dom. Consistorium által. Ezen ...tőke pénzt is a Malomrét árendájából fizettessék ki.” (Nagyajtai Cserei Zsigmondnak „Kézdivásárhelyen a piaci curiális házában” kelt végrendeletéből.) A toronyra és a segélyekre hagyott 100–100 forintot az örökös, Cserei János 1851. I. 8-án kifizette.³¹²

A kézdivásárhelyi (kantai) iskola:

- 1699. I. 31. „5. Numerus Catholicor[um]. S[ancti] Francisci Seraphici multum quoque crevit in ...Gymnasio Kézdi=Vásárhely.”³¹³

Kézdivásárhelyi származású magasrangú tisztségviselők:

- 1676. XI. 13. „Johannes Pap de Kézdivásárhely.”³¹⁴ 1682. II. 16. „Nobilitatio Egregiorum Stephani Joannis Andreae et Samuelis Pap de Kezdi Vasárhely.”³¹⁵ Pap István 1671-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban,³¹⁶ tanulmányai elvégzése után a görgényi fejedelmi javak rationistája volt, János, András és Sámuel a fiai. 1697. II. 1. „Pap János Kézdivásárhelyi Circumspectus.”³¹⁷ Lehetséges, hogy Pap István fia és 1687-ben szintén a nagyenyedi kollégium növendéke volt.³¹⁸ 1768. I. 16. „Domo Michaelis Papp in oppido Kézdi Vásárhely.”³¹⁹ Papp Mihály fentiek leszármazottja lehet. 1851. I. 8. „Pap András főbíró.”³²⁰

Más kézdivásárhelyi tisztségviselők, hivatalnokok:

- 1675. II. 24. „Kováts Istvan Hütös Notarius ...Stephanus Kovats Jur[at]us Notar[ius] oppidi K[ezdi] Vasarhely m[anu] p[ro]pria[rum].”³²¹

²⁹⁴ Uo., 195.

²⁹⁵ Uo., 200.

²⁹⁶ Uo., 188; MNL OL, P 970. (1811. VII. 9.); CsGy, *Feltorjai jegyzőkönyv 1801–1873*.

²⁹⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 204.

²⁹⁸ Uo.

²⁹⁹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 208.

³⁰⁰ Uo., 224.

³⁰¹ Uo., 226.

³⁰² MNL OL, P 672.

³⁰³ Uo.

³⁰⁴ MNL OL, P 1610.

³⁰⁵ MNL OL, P 970.

³⁰⁶ MNL OL, P 672.

³⁰⁷ TAKÁCS Péter 2003, 140.

³⁰⁸ *Magyar Kurir*, 1803/4, Bécs, 1803. I. 14., péntek. Nyilván

Kézdivásárhelyről van szó.

³⁰⁹ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 46. lapon.

³¹⁰ MNL OL, P 1610.

³¹¹ Uo.

³¹² MNL OL, P 672.

³¹³ BZENTZKY, Rudolphus 1699, 142'.

³¹⁴ MNL OL, P 1239.

³¹⁵ MNL OL, F 1, XXXI, 235–236.

³¹⁶ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 102.

³¹⁷ MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*

³¹⁸ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 112.

³¹⁹ MNL OL, P 672.

³²⁰ Uo.

³²¹ Uo.

- 1730. VI. 23; VII. 23. „Nobilis Alexander Marko de Olasztelek procurator.”³²²

- 1748. I. 25. „Michaelis Szotyori Jur[at]i Notarij Oppidi Kézdi Vásárhely.”³²³

- 1760. XI. 14. „Josephi Kovats Notarii Oppidi Nostris Kézdivasarhely”; 1770. I. 10. „Circumspectus Josphus Kovats Notarius oppidi K[ézdi] Vásárhely Annor[um] 55”; 1784. II. 21. „Josepho Kovats Ordinario Notario oppidi K[ézdi] Vásárhely m[anu] p[ro]pria”³²⁴

- 1800. I. 13. „Stephano Szözt m[anu] p[ro]pria Notariu[m] oppidi K[ézdi] Vásárhely.”³²⁵

- 1810. VII. 2. „Mollnár Sámuel m[anu] p[ro]pria v[ice] notar[ius] oppido K[ézdi]vássárhely.”³²⁶

- 1823. V. 31. „K[ézdi] V[ásár]helyi Kovats Dániel m[anu] p[ro]pria magistratualis ord[inarius] notarius.”³²⁷

- 1837. V. 17. „Jantso Moses m[anu] p[ro]pria K[ézdi] V[ásár]hely vice notariussa.”³²⁸

- 1850. XII. 29. „Wizi István Kézdivásárhelyi fő jegyző”; 1851. I. 8. „Wizi István főjegyző”³²⁹

- 1855–1856. „Nagy Moyses kézdivásárhelyi procurator.”³³⁰

- 1855. VII. 29. „Topf János harmincados.”³³¹

- 1883. II. 20. „Szacsuay Imre királyi törvényszéki jegyző.”³³²

- 1884. VIII. 14. „Pap ...királyi törvényszéki iratigazgató.”³³³

- 1886. V. 4. „Királyi Törvényszéki Jegyző *Borcsa Miklós*.”³³⁴

A kézdivásárhelyi temető:

- 1767 előtt. „Árokkerülő hely ...a Torja vize felől ...a Kézdivásárhelyi temető felől.”³³⁵

ALBIS

Iskolamester:

- 1687–1693. *Kézdivásárhelyi Ambrus János* deák.³³⁶ Talán Feltorján is tanított valamikor 1688 után.³³⁷

Hivatalnok:

- 1654. II. 1. „Nobilis Petrus Barabas de Albis, Cancellariae nostrae minoris Scriba Juratus ...Michaelis et Gregorij fratrum suum ...*Clementem Hodor de Kézdi Vasarhelyi*, Avum ipsorum maternum”³³⁸ (Barabás György és Hodor Margit fiai Bocskai István 1606. IV. 7-én kelt megerősítő oklevele alapján, mint Hodor Kelemen pap leányági leszármazottai kérik és nyerik el II. Rákóczi Györgytől *kézdivásárhelyi* házuk további mentesítését a köz-

terhektől.) *Barabás Péter kézdivásárhelyi* nemes 1655. IV. 28-án II. Rákóczi György oklevele „hütös Táblai Deákunk”-ként említi.³³⁹ 1663. X. 30. „*Barrabas Peter*”;³⁴⁰ 1667. XI. 29. „*Barabas Peter*”;³⁴¹ Apafi Mihály okleveleiben szintén *Albisi* előnévvel szerepel: 1672. IX. 26. „*Petri Barrabas*, ...*Tabulae nostrae Judiciae Jurati Scribis et Notarii*”; 1673. II. 16. „*Petri Barrabas*, ...*Tabulae nostrae Judiciae Jurati Scribarum et Notarium*”; 1674. II. 5. „*Petri Barrabas*, ...*Tabulae nostrae Judiciae Jurati Scribae et Notarii*”; 1675. VI. 10. „*Petrum Barrabas de Albis*”; 1676. X. 17. „*Petrum Barrabas de Albis*”³⁴² Nem tudni, a sok albisi Barabás közül, akik között 1635-ben egy „*Barabas Georgj* Megjes Deak” is volt, és talán Páván is működött, melyiknek a fia.³⁴³

ALSÓCSERNÁTON

Prédikátor:

- 1665. *Vásárhelyi Jancsó Péter*.³⁴⁴

BESENYŐ

Prédikátorok:

- 1677. *Vásárhelyi K. Péter*;³⁴⁵ 1677. IV. 25. „*Vásárhelyi K. Péter*, pro tempore Ecclesiasticus Bessenyeiensis ...*Petrus K. Vasarhelyi*” (neve az utóbbi dátumon előfordul az iratok Regestrumában is³⁴⁶); „*Vásárhelyi K. Péter* pro tempore Pastor Ecclesiae Bessenyeiensis”; 1677. IV. 29. „*Vásárhelyi Péter*” (az iratok Regestrumában).³⁴⁷ Azonossága az 1695-ben, 1696-ban és 1721-ben Sepsiszentgyörgyön szolgálatot teljesítő *Vásárhelyi Péterrel* kétes, de nem zárható ki.³⁴⁸

- 1769–1772. *Léczfalvi Kanyó István*.³⁴⁹ Azonossága az 1783-ban *Kézdivásárhelyen* szolgálatot teljesítő id. *Kanyó Istvánnal* vagy annak fiával nem zárható ki.³⁵⁰

- 1795. *Kanyó Mózes* prédikátor.³⁵¹ Azonos lehet az 1769-ben Kilyénben,³⁵² 1778-ban és 1782-ben *Kézdivásárhelyen*³⁵³ szolgálatot teljesítő *Kanyó Mózessel*, illetve *Léczfalvi Kanyó Mózessel*.

Iskolamester:

- 1644. *Kézdivásárhelyi Jancsó Gábor* iskolamester;³⁵⁴ 1689. V. 19. „*Kézdi Vásárhelyi Jancso Gábor* Deák Sepsi Széki Besenyő Schola Mester Primipilus ...*Kézdi Vásárhelyi Jancso Gábor*”³⁵⁵

BIKFALVA

Prédikátor:

- 1713. I. 15. „*Pál János Simon* Pap pro nunc Bikfalvi Praedikator”; 1714. VI. 30. „*Bikfalvi Praedikator Simon* Pap Uram”; 1717. I. 31. „Tiszteletes Bikfalvi Praedikator Uram ő kegyelme

³²² Uo.

³²³ Uo.

³²⁴ Uo.

³²⁵ Uo.

³²⁶ MNL OL, P 1610.

³²⁷ Uo.

³²⁸ Uo. Piros viaszpecsétjén pajzson kehely.

³²⁹ MNL OL, P 672.

³³⁰ MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 33^t, 34^t.

³³¹ Uo., 33^t.

³³² MNL OL, P 297.

³³³ Uo.

³³⁴ Uo.

³³⁵ MNL OL, P 616.

³³⁶ COROI Artur 1998, 9.

³³⁷ BEREZC Gyula 1893, 105.

³³⁸ MNL OL, F 1, XXVI, 284–287.

³³⁹ *SzOkl*, VI, 199.

³⁴⁰ MNL OL, P 614, *Szádeczky-Kardoss lvt.*, *Léczfalvi Gyárfás cs.*

³⁴¹ MNL OL, P 669, *Teleki cs. marosvásárhelyi lvt.*, *Béldy cs.*

³⁴² MNL OL, P 1341, *Battthyány család lvt.*, *Illésházi cs.* Mind az öt adat.

³⁴³ *SzOkl* Ús, V, 149.

³⁴⁴ COROI Artur 1998, 9. A Jancsó családnév, amelyet olyan papok és deákok is viseltek, akiknek származási helyére utaló előnevük nem volt, kézdivásárhelyi eredetre utalhat.

³⁴⁵ COROI Artur 1998, 13.

³⁴⁶ Teljes címe: *A Rétyi Antos Familia ős levelei Regestruma költ 1822be Januar Napjain.*

³⁴⁷ MNL OL, P 5. (Mind a négy adat.)

³⁴⁸ COROI Artur 1998, 32.

³⁴⁹ Uo., 14.

³⁵⁰ Uo., 22.

³⁵¹ Uo., 13.

³⁵² Uo., 22.

³⁵³ Uo.

³⁵⁴ COROI Artur 1998, 14.

³⁵⁵ MNL OL, P 5.

...*Pál János Simon* Pap pro tempore Bikfalvi Praedikator³⁵⁶ 1714. VI. 22; 1754. VI. 22. „*Páljános Simon* pap bikfalvi praedicator”; é. n. (1600-as évek vége, 1700-as évek eleje.) *Páljános Simon* bikfalvi prédikátor.³⁵⁷ Korábban Zalánban és talán *Kézdivásárhelyen* is szolgált.³⁵⁸ (*Paall Janos Simon* Pap előfordul az 1758. V. 17-én készült *Inventarium universorum literalium instrumentorum*-ban is.³⁵⁹)

Iskolamester:

- 1702. VI. 24. „*Jancso Jakob* Deak Uram Bikfalvi Schola Mester ...*Vasarhelyi Jancsó Jakob*.” (Az iratban egy Imre nevű öccse is szerepel.)³⁶⁰ 1703. III. 10. „*Kézdivásárhelyi Jancsó Jakob* deák.”³⁶¹

BODOK

Prédikátorok:

- 1702; 1713; 1728. *Vásárhelyi János* bodoki pap és sepsi esperes.³⁶²

BODOLA

Iskolamester:

- 1703. VI. 28. „*Joannes K. Csernatfalusi* de eadem Nobilis Persona.” (Neve két azonos keltezésű iratban fordul elő, az egyik irat a Regestrumban is szerepel.)³⁶³ *Kézdivásárhelyen* is tanított.³⁶⁴

DÁLNOK

Prédikátorok:

- 1711. *Csernátóni Vajda Sámuel* prédikátor.³⁶⁵ 1719 vagy 1726 után *kézdivásárhelyi* papként kézdi esperes, *Csernátóni Vajda Péter* (1717–1782) püspök apja.³⁶⁶ Nem azonos az 1791-ben említett teológiai-egyházi íróval.³⁶⁷

- 1724. *Pécsi János* prédikátor.³⁶⁸ Azonossága az 1683-ban Imecsfalván tanító *Futásfalvi Pécsi Jánossal* kétes,³⁶⁹ inkább a hasonnevű, 1680-ban előforduló *kézdivásárhelyi* papról és kézdi esperesről lehet szó.³⁷⁰

- 1750. *Vass Gábor* prédikátor.³⁷¹ *Albisi Wäss Gábor* néven *Kézdimárkosfalván* és *Kézdivásárhelyen* is szolgált; 1744-ben és 1765-ben kézdi esperes volt.³⁷²

FELSŐCSERNÁTON

Prédikátorok:

- 1729. *Kézdivásárhelyi Szabó Lőrincz*.³⁷³

FELTORJA

Prédikátorok:

- 1801. „...tsak ugyan azt hiteles írásokból láttam, hogy ezen Esperes után az 1730dik Esztendőben Fel Torjai Pap volt *Kézdi Vásárhelyi Kováts Miklós*, aki ebből az Ekklesiából elment Martonfalvára Papnak 1739-be s talán ott is halálozott meg.”³⁷⁴ 1726. XII. 22-én, 1727. I. 21-én és 1727. VI. 11-én is találkoztunk torjai okiratokban *Vásárhelyi Miklós* nével.³⁷⁵ Lehetséges, hogy ugyanazon személyről, *Kézdivásárhelyi Kováts Miklósról* van szó.

- 1801. „Kováts Miklós Pap helyében Succedalt itten Tiszteletes *bodoki Henter György* Uram a Ki a *Kézdi Vásárhelyi* Rectorságból, ide Fel Torjára a Szent Papi Hivatalnak folytatására meghivattatott s elis jött 1740ben. Szolgált is ebben az Ekklesiában hasznoson és előmenetelesen 47 Esztendőig, meghalálózván 1787ben Pünköst Havában, elis temettetett ugyan akkor Áldozo Tsütörtökön itten Fel Torján tisztességesen, nyugosznak már hideg tetemei a Templom Kerítésiben a Feltámadásnak napjáig.”³⁷⁶ *Bodoki Henter György* feltorjai református prédikátor (1740–1787), 1707-ben született, feltehetően papi családban. A nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanult, 1726. VI. 20-án subscribált (Praeses musicae artificialis. Dein praeses theologiae, mox praec. syntaxistarum. Dein ass. tandem rector *K. Vásárhelyini*.)³⁷⁷ További személyére vonatkozó adatok: 1750–1782. *Henter György*;³⁷⁸ 1755. II. 22. „A Tulsó Bértzen in vicinitatibus ab una *Henter György* a Felső Praedicator ...Ugyan más Jozság is vagon ben a faluban in vicinitatibus ...ab alia *Henter György* a Felső Torjai Reformatus Pap, ez is kaszálatatik”;³⁷⁹ 1755. VIII. 26. „Ordinarius minister ecclesiae reformatae Felső Torjensis reverendus dominus *Georgius Henter* annorum 48”;³⁸⁰ 1766. VI. 3. „Felső Torján az melly Ecclesia joszágon az fungens pap Tekintetes *Henter György* uram lakik”;³⁸¹ 1776. VIII. 25. „Az Fel Torjai Tavasz Mezőben Az Tulsó Bértzen vicinussa alol Tekintetes *Henter György* Uram ...Ugyan Fel Torján a Dombon vicinussa egy felől Tekintetes *Henter György* Uram ben valo sessioja”; 1777. IV. 4. „A Tavasz Mezőben most nyomás a Felső Torjai Mezőben a Tulsó Bértzen vicinussa alol Tiszteletes *Henter György* Uram; Felső Torján a Dombon *Henter György* Uram vicinussában egy felső joszág”;³⁸² Felesége karatnai vagy felvoláli Köntzei Anna.³⁸³

- 1787–1833. III. 5. *Kézdivásárhelyi Szabó Antal*.³⁸⁴ A Nagyenyedi Református Kollégium contrascribája volt,³⁸⁵ onnan hoztatott be feltorjai káplánságra 1785-ben. 1786-ban házassodott össze Feltorjai Pető Máriával. Felesége 1831-ben elhunyt.³⁸⁶

³⁵⁶ Uo. (Mindhárom adat.)

³⁵⁷ MNL OL, R 298. (Mindhárom adat.)

³⁵⁸ COROI Artur 1998, 22.

³⁵⁹ MNL OL, P 614, *Szádeczky-Kardoss lvt. Killyéni Székely cs.*

³⁶⁰ MNL OL, P 5.

³⁶¹ MNL OL, R 298.

³⁶² JUHÁSZ István 1947, 48.

³⁶³ MNL OL, P 5. (Mindhárom adat.)

³⁶⁴ Lásd ott.

³⁶⁵ COROI Artur 1998, 16.

³⁶⁶ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57; POKOLY József 1904–1905, III, 122. és V, 171.

³⁶⁷ POKOLY József 1904–1905, V, 187.

³⁶⁸ COROI Artur 1998, 17.

³⁶⁹ Uo., 21.

³⁷⁰ JUHÁSZ István 1947, 57.

³⁷¹ COROI Artur 1998, 16.

³⁷² JUHÁSZ István 1947, 57.

³⁷³ COROI Artur 1998, 17.

³⁷⁴ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 24.

lapon. Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében (1733). (Az eredeti Csoboth Zita tulajdonában Budapesten, fénymásolata a szerzőnél.)

³⁷⁵ MNL OL, P 970.

³⁷⁶ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 25. lapon. Lásd Kézdivásárhelynél is.

³⁷⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 142.

³⁷⁸ COROI Artur 1998, 18; Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében (1750, 1782). (Az eredeti Csoboth Zita tulajdonában Budapesten, fénymásolata a szerzőnél.)

³⁷⁹ MNL OL, P 5.

³⁸⁰ MNL OL, P 970.

³⁸¹ MNL OL, P 616.

³⁸² MNL OL, P 5. (Mindkét adat.)

³⁸³ TÜDŐS S. Kinga 1998.

³⁸⁴ Uo.; ERZSI, III, 227.

³⁸⁵ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 178.

³⁸⁶ TÜDŐS S. Kinga 1998.

1792-től a Kézdi tractus censora.³⁸⁷ Szabó Antal síremléke is a feltorjai templomerőd udvarán található.

- 1948–1976. III. 29. Böloni András ev. ref. lelkész. Felsőcsernátonban született, Kézdivásárhelyen hunyt el, ahol nyugdíjasként lakott.

- 1976. III. 30.–1976. VI. 27. Szép Ödön ev. ref. lelkész. Kézdivásárhelyről szolgált be Feltorjára.

- 1976. VI. 28.–1989. VI. 28. Kónya Balázs ev. ref. lelkész. Kézdivásárhelyen lakott, szolgálatát megszakításokkal végezte. A megszakítások idején és végleges távozása után Szép Ödön kézdivásárhelyi illetőségű lelkész szolgált Feltorján és Karatnán.

Iskolamesterek:

- 1602–1635. Ambrus János. 1602-ben szabados, 1614-ben libertinus, 1619-ben vagyonatlan gyalogos, 1635-ben a régi lófők közt gyalog mustál.³⁸⁸ Talán azonos Kézdivásárhelyi Ambrus János deákkal, akit Zajzon István Alsócsernátoni Pál István deákkal együtt említ feljegyzésében és akinek eszerint feltehetően kortársa volt,³⁸⁹ bár sehol sem írják deáknak vagy Kézdivásárhelyinek. (Ettől még lehetett jogi kérdésekben járatos, jó íráskészséggel rendelkező, tanult, tekintélyes kézdivásárhelyi származású férfiú.) Berecz – ugyancsak a Feltorjai Jegyzőkönyv alapján – 1688 utánra teszi feltorjai tanítóskodását,³⁹⁰ de személyére nézve semmilyen más adatot nem ismerünk.

- 1642. IX. 23. „Stephano Kézdi Vásárhelyi Scholae Rectorre.”³⁹¹ Nevében a Cs. Bogáts Dénesnél olvasható P. monogram vagy rövidítés jelentését (1642) egyelőre nem ismerjük.³⁹² Pálmai József szerint 1641-ben ő volt a feltorjai prédikátor, akit 1646-ban temettek el.³⁹³ Kevés a valószínűsége, hogy őt nevezte volna ki 1646-ban Háromszék római katolikus főesperesévé I. Rákóczi György.³⁹⁴

- 1801. „Nota Bene Midőn 1794be a Régi megromlodozott Mesteri ház elhányattott annak a küszöb Lábján ilyen írás találtunk: Anno Domini 1663. Combusta, et Renovata est, Anno Eodem Magistro Pro tempore Petro Kopias Vásárhelyi.”³⁹⁵ (Az Úr 1663. esztendejében leégvén, az akkor itt tanító Vásárhelyi Kopjás Péter ugyanazon esztendőben újjáépítette.) Vásárhelyi K. Péter néven 1677-ben talán sepsibesenyei pap.³⁹⁶

- 1715. I. 25. „Andreas Kasza Ecclesiasticus de Felső Torja.”³⁹⁷ Kézdivásárhelyen működött hasonló nevű tanító 1701-ben.³⁹⁸ Nem tudni, pap vagy deák volt-e? Feltehető, hogy Nagyenyeden tanult.

- 1726. XII. 22.; 1727. I. 21.; 1727. VI. 11. „Vásárhelyi Miklós.”³⁹⁹ Talán Kézdivásárhelyi Kováts Miklós feltorjai lévitáról vagy

papról (1730–1739) van szó, akit 1739-ben martonfalvi pappá választottak.⁴⁰⁰

- 1747–1764. Kézdivásárhelyi Nagy Péter deák, kántor.⁴⁰¹

- 1831. V. 24. – 1872. Szotyori István tanító. Amikor 1872-ben a református felekezeti iskola községi jelleget vett fel, lemondott, majd 1883-ig énekvezérként, 1883-tól nyugalmazott énekvezérként tevékenykedett, 1887-ben nyugalmazott tanító és énekvezér.⁴⁰² Talán kézdivásárhelyi születésű volt.⁴⁰³

GELENCE

Plébános:

- 1632–1646. Vásárhelyi István gelencei plébános. Időnként polyáni plébános és háromszéki esperes volt.⁴⁰⁴

GIDÓFALVA

Prédikátor:

- 1659–1677. Vásárhelyi Jakab;⁴⁰⁵ 1689. II. 17. „Jakobus Vásárhelyi Constitutus Senior Sepsi”; 1699. I. 29. „Vásárhelyi Jakabné Retyi öröksége”; 1702. I. 7. „Gidofalvi Nemes és Tiszteletes Nehai Vásárhelyi Jakab Uram özvegye Zajzon Anna Aszszony” (három azonos keltezésű iratban); 1702. I. 20. „Gidofalvi Sepsi Szeki Vasarhelyi Jakabné Aszszonyom Zajzon Anna”; 1702. I. 24. „Nemes és Tiszteletes Nehai Vasarhelyi Jakab Uram özvegye, Zajzon Anna”; 1702. V. 13. „Vásárhelyi Jakabné”; 1705. VIII. 10. „Vasarhellij Jakab Esperestné Aszszonyom Zajzon Anna Aszszony”⁴⁰⁶ Kökösbén és Rétyen is szolgált.⁴⁰⁷ Sepsi esperes volt 1664-ben és 1691-ben is.⁴⁰⁸

Iskolamester:

- 1696. XI. 3. „Vasarhelyi Istvan Deak Gidofalvi Sepsi szeki” (két azonos keltezésű iratban); 1700. VI. 7. „Gidofalvi Vasarhelyi István Diák”; 1700. VI. 13. „Sepsi Szeki Ghidofalvi Vasarhelyi Istvan Deák”; 1700. IX. 6. „Gidofalvi Vásárhelyi István Deák” (az iratok Regestrumában); 1701. VI. 1. „Gidofalvi Vásárhelyi István Deák” (az iratok Regestrumában).⁴⁰⁹ Talán sepsiszentgyörgyi iskolamester is volt.⁴¹⁰

ILLYEFALVA

Prédikátor:

- 1741. Fosztó Miklós prédikátor.⁴¹¹ Azonosága az 1735-ben Kézdivásárhelyen szolgálatot teljesítő Fülel Fosztó Miklóssal nem zárható ki.⁴¹²

³⁸⁷ ERZSI, IV, 44.

³⁸⁸ SzOkl Ús, IV, 49, 433, 598; V, 159.

³⁸⁹ TÜDŐS S. Kinga 1998.

³⁹⁰ BEREZC Gyula 1893, 105.

³⁹¹ MNL OL, P 5. (Egy 1771. VIII. 8-án kelt iratban.)

³⁹² COROI Artur 1998, 18; CsGy, Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levele (1642). Csak újabb adat(ok) felbukkanása hitelesítheti ezt az adatot.

³⁹³ PÁLMAI József 1901, 468.

³⁹⁴ VESZELY Károly 1860, 301–316.

³⁹⁵ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 21. lapon.

³⁹⁶ COROI Artur 1998, 13.

³⁹⁷ MNL OL, P 5.

³⁹⁸ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133.

³⁹⁹ MNL OL, P 970.

⁴⁰⁰ TÜDŐS S. Kinga 1998; COROI Artur 1998, 18.

⁴⁰¹ BEREZC Gyula 1893, 105; TÜDŐS S. Kinga 1998. CsGy,

Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levele (1747).

⁴⁰² TÜDŐS S. Kinga 1998; BEREZC Gyula 1893, 105; NK 1858, 47; NK 1859, 48; NK 1860, 65; NK 1861, 88; NK 1862, 78; NK 1864, 101; NK 1869, 92; NK 1881, 144; NK 1884, 93; NK 1888, 100; a Névkönyvek szerint még 1873-ban is tanított. CsGy, Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében (1831).

⁴⁰³ CsGy.

⁴⁰⁴ VESZELY Károly 1860, 311, 374; SÁVAI János 1997, 517. stb.

⁴⁰⁵ COROI Artur 1998, 19.

⁴⁰⁶ MNL OL, P 5. (Mind a kilenc adat.)

⁴⁰⁷ COROI Artur 1998, 24, 31.

⁴⁰⁸ JUHÁSZ István 1947, 48.

⁴⁰⁹ MNL OL, P 5. (Mind a hat adat.)

⁴¹⁰ COROI Artur 1998, 32.

⁴¹¹ Uo., 20.

⁴¹² Uo., 22.

KANTA

Páterek:

- 1748. XII. 12. „Tisztelendő Pater Provincialis Imre Pál Uram Kegyelmedet emlékezteti mi általunk mostan *Kezdi Vasárhelyen* residealo Tekintetes Senior *Albisi Barabas Györgyne* Tekintetes Szekely Ersebet Aszony arra szinten esztendeje requiralta es requiralta volt; Az mit ennek előtte a Tisztelendő Kantai Residentia számára vasarlott volt akkori Tisztelendő Kantai Gvargyan Tisztelendő Pater *Szatsvai* Uram ő Kegyelme holmi szanto földeket itt Nemes Fejervarmegyei hataron es egyebütts Nemes Kezdi Szeki Felső Torjai Tekintetes Kozma Ilona Aszontol ...a Tisztelendő Convent ...malmotis csinaltanak rea ...Tisztelendő Pater *Mauritius*.⁴¹³

Templom:

- 1723. IX. 16. „Az *volahok* templomára jövő láb.”⁴¹⁴ A rá-cok templomáról van szó. A korabeli székelyföldi okiratokban az „oláh” ritkán jelenti a román etnikumot, annál gyakrabban a görögkeleti, ortodox vallású személyeket, közösségeket. (Az oszmán törökök a szerbeket nevezték *valah*nak. A kantai rá-cokról 1653-ból is van adat.⁴¹⁵)

KILYÉN

Prédikátorok:

- 1697. IV. 23. „*Andrea Gidoffalvi* Juratus Notarius Sanctae Sedis Sepsis”; 1697. VII. 7. „*Andrea Gidoffalvi* Juratus Notarius Sanctae Sedis Sepsis”; 1698. VI. 8. „*Ghidoffalvi Andras* mostan Killyeni Reformatus Praedicator ...pro nunc Killyeni Reformatus Praedicator” (neve három azonos keltezésű iratban fordul elő, az egyik irat a Regestrumban is szerepel).⁴¹⁶ Később, 1712-ben talán Rétyen is szolgált.⁴¹⁷ Korábban *Kézdivásárhelyen* szolgált hasonló nevű pap.⁴¹⁸

- 1722. Mindszent havának 8dik napján. „*Tegző András* Killyéni Unittárius Praedikátor” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1723. IV. 13. „*Tegző András* pro nunc Killyéni Unittárius Praedikátor ...*Tegző András* Pastor Unittarianus Killyeniensis” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1723. IV. 30. „*Tegző András* Killyéni Unittárius Praedikátor”; 1723. VI. 6. „*Arkosi Tegző András* Killyéni Unittárius Praedikátor ...*Arkosi Tegző András* Pastor Unittarianus Killyeniensis” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1723. VI. 19. „*Arkosi Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1723. XI. 23. „*Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor”; 1723. XI. 23. „*Tegző András*” (az iratok Regestrumában); 1724. XI. 20. „*Arkosi Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1726. I. 4. „*Arkosi Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1726. IV. 14. „*Arkosi Tegző András* Killyeni

Unittárius Praedikátor”; 1726. VI. 12. „*Arkosi Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor”.⁴¹⁹ Ezidőtájt (1733–1737) és jóval később (1779) *Kézdivásárhelyen* szolgált egy hasonló nevű unittárius pap.⁴²⁰ Írástudó dinasztia tagja.⁴²¹

- 1732. IV. 12. „*Fülei Fosztó Miklos* Killyeni Reformatus Minister pro nunc.”⁴²² *Kézdivásárhelyen* (1733) és Illyefalván (1741) is szolgált hasonló nevű pap.⁴²³

KÖKÖS

Prédikátor:

- 1770. *Vásárhelyi Jakab*.⁴²⁴ Rétyen is szolgált (1763–1769).⁴²⁵ Lehetséges, hogy ő volt 1759-ben a nagyenyedi kollégium contrascribája.⁴²⁶

LÉCFALVA

Iskolamester:

- 1605. „Ultima die Mensis Decembris Mij *Giarfas Istuan* Deak es Kanyo Antal Lezfalvan lakozandok.” (Egy 1607. VI. 19-én kelt oklevélben.⁴²⁷) Mindkét név előfordul a Bástá-féle 1602-es, a Bethlen-féle 1614-es és 1619-es, az 1635-ös I. Rákóczi György-féle összeírásban is.⁴²⁸ (A lécfalvi Kanyó család számos Besenyőn, Eresztevényben, *Kézdivásárhelyen* és Kilyénben szolgáló tanítót és papot adott Háromszéknek,⁴²⁹ egyik tagjával pedig Maksán találkozunk.)

MAKSA

Iskolamester:

- 1716–1717. *Vásárhelyi K. Sámuel*.⁴³⁰ 1719. II. 10. „*Vásárhelyi Samuel* pro tempore Maxai Oskola Mester Kézdi Széki Maxai primipillus ...*Samuel Vasárhelyi* pro tempore Mester.”⁴³¹ (Egy okirat 1771. IV. 8-án Rétyen készült másolatából.) Feltehetően azonos *Vásárhelyi K. Sámuel* sepsimogyorósi iskolamesterrel (1719).⁴³²

NAGYBOROSNYÓ

Prédikátor:

- 1693. IV. 21. „*Barothi István* Pap” (az iratok Regestrumában); 1694. VI. 9. „Tiszteletes *Barothi István* Uram mostan Nagy Borosnyai Praedicator ...néhai Anyja *Barothi Istvánné Szabó Kata*” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1694. IX. 11. „*Baroti István* Pap Uram mostan Sepszi Szeki Nagy Borosnyai Praedicator”; 1695. „Nagh Borosnyai Praedicator *Baroti Istvan* Ur”; 1695. VII. 24. „*Baroti István* Pap”; 1695. VII. 25. „Tiszteletes *Baroti Istvan* Pap Ur mostan Nagy Borosnyaj Praedicator Zalanyi Nobilis ...Nemes fundussa Retyen Sepszi szekben” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is);⁴³³ 1696. III. 8. „*Baróthi István* pap, nagyborosnyói praedicator”;⁴³⁴ 1703. I. 30. „*Barothi Istvan* Uram”; 1705. VIII. 10. „*Baroti Istvan* Pap Uram Nemes Ember”; 1722. VI. 8. „*Baróti István* Pap-tól vett föld a rétyi határban” (idősebb Antos György vagyonának „divisiójában”).⁴³⁵ Alsócsernátonban (1720),⁴³⁶ Rétyen (1722),⁴³⁷

⁴¹³ MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*

⁴¹⁴ MNL OL, R 298.

⁴¹⁵ CsGy, Altortjai Csoboth Jánosnak a Mike család okleveléből készített kivonata.

⁴¹⁶ MNL OL, P 5. (Mind a hat adat.)

⁴¹⁷ Uo.

⁴¹⁸ COROI Artur 1998, 22.

⁴¹⁹ MNL OL, P 5. (Mind a tizenhét adat.)

⁴²⁰ COROI Artur 1998, 22.

⁴²¹ SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 57.

⁴²² MNL OL, P 5.

⁴²³ COROI Artur 1998, 20, 22.

⁴²⁴ Uo., 24.

⁴²⁵ Uo., 31.

⁴²⁶ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 166.

⁴²⁷ MNL OL, F 1, IV, 65.

⁴²⁸ *SzOkl Ús*, IV, 52, 438–439, 626; V, 140.

⁴²⁹ COROI Artur 1998, 13–14, 17, 22–23.

⁴³⁰ Uo., 27.

⁴³¹ MNL OL, P 5.

⁴³² COROI Artur 1998, 27.

⁴³³ MNL OL, P 5. (Mind a nyolc adat.)

⁴³⁴ MNL OL, R 298.

⁴³⁵ MNL OL, P 5. (Mindhárom adat.)

³⁶ COROI Artur 1998, 9.

⁴³⁷ MNL OL, P 5.

Zalánban (1694),⁴³⁸ Kovásznán és Zágónban (1694) is szolgált hasonló nevű prédikátor,⁴³⁹ hasonló nevű iskolamester pedig *Kézdivásárhelyen* működött 1680-ban.⁴⁴⁰ Az utóbbi ugyanazon évben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.⁴⁴¹

PÁKÉ

Prédikátor:

- 1640. *Kézdivásárhelyi Péter*.⁴⁴²

PAPOLC

Prédikátorok:

- 1634. *Vásárhelyi István* (*Vásárhelyi J. Istvánként* is előfordul) papolci pap és orbai dékán/esperes.⁴⁴³

- 1794–1821. *Kézdivásárhelyi Kovács Kristóf*.⁴⁴⁴

- 1822–1836. *Kézdivásárhelyi Kovács József*.⁴⁴⁵ Feltehetően fia volt az előbbinek.

RÉTY

Prédikátorok:

- 17. sz., é. n. (1625 után.) „*Kizdi Vasarhelij Zabo Marton* Papot és Kizdi Szeki Bitai Balijkw Marton Deakot kik mostan az Retthij Sepsi Szeki Ecclesiában Lelki Szolgak.”⁴⁴⁶

- 1695. VI. 22. „Stephanus Veszpremi Ecclesiarum Reformatarum per Transilvaniam Superintendens Nemzetes Antos István requisitiojara az Retyi Sepsi Széki Templomban edgj Ferfi allo helyet engedtem ő kegyelmének, melly allo helyly vagjon az Sanctuarium előtt az első Classisban jobb kéz felől Bacsó Mihály vicinumjában, az mint hogj oda engedem és adom ez írásom által.” Kihirdette *Johannes Vásárhelyi*, 1696. VIII. 15-én.⁴⁴⁷ Talán azonos *Vásárhelyi János* bodoki prédikátorral, aki 1702 és 1713 között sepsi esperes volt.⁴⁴⁸

- 1763–1769 körül *Vásárhelyi Jakab* 1770 (Kökösben).⁴⁴⁹

Iskolamester:

- 1693. VIII. 24. „*Michael Vásárhelyi*” (az iratok Regestrumában); 1695. VII. 25. „*Kopias Mihály* Deak mostan Retyi Schola Mester Nobilis ...*Kezdi Vasarhelij Kopias Mihály* Deák” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is).⁴⁵⁰ A Feltorján szolgáló *Vásárhelyi Kopias Péter* deák (1663) közeli rokona, talán apja lehetett.⁴⁵¹ Zalánban is szolgált hasonló nevű deák 1693-ban.⁴⁵²

SEPSIMOGYORÓS

Iskolamesterek:

- 1719. *Vásárhelyi K. Sámuel* iskolamester.⁴⁵³ Azonos lehet az 1716–1717-ben Maksán tanító hasonló nevű iskolamesterrel.⁴⁵⁴

- 1729. XII. 5. „*Nicolaus Vasarhelyi* pro hic Rector Mogyorosiensis.”⁴⁵⁵

SEPSISZENTGYÖRGY

Prédikátorok:

- 1672. V. 3. „Reverendo Domino Seniore *Petrus Jantso Vasarhelyi*.”⁴⁵⁶ (A feljegyzés, amelyben az adatot találtuk, a lisznyói vizitációról szól.); Talán azonos *Kézdivásárhelyi Jancsó Péter* későbbi kovásznai (1677, 1680, 1684) pappal,⁴⁵⁷ orbai esperessel (1680, 1684),⁴⁵⁸ papolci prédikátorral (1694),⁴⁵⁹ aki korábban sepsi esperes is lehetett, vagy valamilyen okból sepsiszéki egyházakat is vizitált.⁴⁶⁰ Nincs kizárva, hogy mindegyik adat ugyanazon személyre vonatkozik, aki talán Kilyénben is szolgált, és azonos *Vásárhelyi Jancsó Péter* alsócernátoni pappal (1665) is.⁴⁶¹

- 1695; 1696; 1721. *Vásárhelyi Péter* prédikátor;⁴⁶² 1695. X. 20. „*Vásárhellyi Péter* mostan Sepsi Szeki Szent Györgij Praedicátor”; „Mostan Sepsi Szent Györgyi Praedikator Tiszteletes *Vasarhelyi Peter* Pap Ur” (neve két azonos keltezésű iratban fordul elő, az egyik az iratok Regestrumában is szerepel); 1699. X. 13. „*Peter Pap* Uram”; 1712. VII. 4. „Szent Györgyi Praedikator Tiszteletes *Vasarhelyi Peter* Uram”; 18. század, é. n. „Szent Györgyi Praedicator *Vasarhelyi Peter* Urnak (temetési) Praediciatióért 2”.⁴⁶³ Azonossága *Vásárhelyi Jancsó Péterrel* vagy *Vásárhelyi K. Péterrel* nem zárható ki. *Vásárhelyi Péter* sepsiszentgyörgyi prédikátor 1685-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.⁴⁶⁴

- 1689. *Vásárhelyi István*.⁴⁶⁵ Talán azonos *Vásárhelyi István* bodoki prédikátorral, aki 1702 és 1713 között sepsi esperes volt.⁴⁶⁶

- 1767. *Vásárhelyi János* uzoni és sepsiszentgyörgyi református pap, sepsi esperes.⁴⁶⁷

SZOTYOR

Prédikátor:

- 1703. I. 16. „Szotyorban Nehai *Csiszér Péter* Pap Uram Relic-taja *Vasarhelyi Judith* Aszszony.” (Neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is. Talán Uzonban is működött.)⁴⁶⁸

ZALÁN

Iskolamester:

- 1693. I. 24. „*Kezdi Vasarhelyi Mihály* mostan pedig Zalanyi Sepsi Szeki Schola Mester Nobilis.”⁴⁶⁹

⁴³⁸ Uo.

⁴³⁹ CSÁKI Árpád – SZÖCSNÉ GAZDA Enikő 2001, I, 42, 46.

⁴⁴⁰ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133.

⁴⁴¹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 107.

⁴⁴² COROI Artur 1998, 30.

⁴⁴³ POKOLY József 1904–1905, V, 235; JUHÁSZ István 1947, 54.

⁴⁴⁴ BEDE Erika 2001, 83.

⁴⁴⁵ Uo., 84.

⁴⁴⁶ MNL OL, P 2002.

⁴⁴⁷ MNL OL, P 5.

⁴⁴⁸ SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 135.

⁴⁴⁹ COROI Artur 1998, 31. Cs. Bogáts Dénes zárójeles megjegyzése.

⁴⁵⁰ MNL OL, P 5. (Mindhárom adat.)

⁴⁵¹ Lásd Feltorjánál.

⁴⁵² MNL OL, P 5.

⁴⁵³ COROI Artur 1998, 27.

⁴⁵⁴ Uo., 27.

⁴⁵⁵ MNL OL, P 5.

⁴⁵⁶ Uo.

⁴⁵⁷ CSÁKI Árpád – SZÖCSNÉ GAZDA Enikő 2001, I, 1, 4.

⁴⁵⁸ Uo., 4.

⁴⁵⁹ Uo., 45.

⁴⁶⁰ JUHÁSZ István 1947, 54.

⁴⁶¹ COROI Artur 1998, 9.

⁴⁶² Uo., 32.

⁴⁶³ MNL OL, P 5. (Mind a hat adat.) Nyilván két forintba került a temetési prédikáció.

⁴⁶⁴ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 110.

⁴⁶⁵ COROI Artur 1998, 32.

⁴⁶⁶ SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 135.

⁴⁶⁷ JUHÁSZ István 1947, 48.

⁴⁶⁸ MNL OL, P 5. A Csiszér családnév kézdivásárhelyi származásra is utalhat, az özvegy pedig bizonyára kézdivásárhelyi származású volt. Háromszéken több Csiszér és Csiszár családnévű pappal is találkozunk az eltelt évszázadokban.

⁴⁶⁹ Uo.

Függelék

1840. május 3. Haszonbéri szerződés Kézdivásárhely város és a karatnai, alsó- és felsőoldali birtokosok között a Torja-Kászon közén lévő ugarhatár legeltetés céljából való haszonbérbe vétele iránt.⁴⁷⁰

- Az ugarhatár a Kantai határtól felfelé a meddig terjed.⁴⁷¹
- A város ily természetű legeltetése a karatnaiak, al- és felvoláliai könyveinek bizonyossága szerint huzamos időn át gyakorlatot.⁴⁷²

- A haszonbér 3 magyar forint.⁴⁷³
- Ezenkívül a karatnaiak részére – mások kirekesztésével – a Cserei Zsigmond úr udvarházán felül a piacon vásár napokon

megálló hely biztosítatik, s onnan a kalaposok és sóarulók más helyre állítandók.⁴⁷⁴

- Aláírások Karatna, Al- és Felvolál részéről: Donáth János, Vajna Gábor, Ilyés József, Bartók Zsigmond, Kun Gábor, Kun Zsigmond, Bodó Lajos, Bodó Gábor, Bodó János, Bodó József, Köntzei Elek, Köntzei Ádám, Köntzei Farkas, Köntzei István, Köntzei József.⁴⁷⁵

- Aláírások a város részéről: Szabó Dániel R. jegyző, Fülöp Sámuel szenátor, Szócs Sámuel órator, Nagy Bálint civis.

Levéltári források

Csoboth Zita magángyűjteménye, Budapest (CsGy)

- Altorjai Csoboth János irathagyatéka. (Fénymásolat a szerzőnél.)

Karatnai Református Egyházközség irattára, Karatna (KEL)

- *Karatnai Protocollum*, I–II.

- *Karatnai vizitációk – 1756–1885*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

- F 1, IV, *Liber Regius Sigismundi Rákóczi*; VII. és XII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*; XV, *Liber Regius Gabrielis Bethlen et Georgii Rákóczi I.*; XVIII, *Liber Regius Georgii Rákóczi I.*; XXVI, *Liber Regius Georgii Rákóczi II.*; XXVII, *Liber Regius Acatii Barsai et Michaelis Apaffi*; XXXI, *Liber Regius Michaelis Apaffi*; XXXII, *Liber Regius Annorum Domini 1601 et 1602 tempore Principatus Serenissimi Domini Domini Sigismundi Báthori de Somlío tunc Principis Transilvaniae ...scriptus*

- P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.*

- P 56, *Küküllővári Bethlen cs. lvt.*

- P 297, *Gyenge cs. lvt.*

- P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt., Apor lvt., Genealógiák*

- P 614, *Szádeczky-Kardoss lvt., Lécfalvi Gyárfás cs.*, valamint *Killyéni Székely cs.*

- P 616, *Csikszentmihályi Sándor cs. lvt.*

- P 669, *Teleki cs. marosvásárhelyi lvt., Bély cs.*

- P 672, *Cserei cs. lvt.*

- P 970, *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.*

- P 1239, *Apaffy Mihály gyűjtemény*

- P 1341, *Battthyány család lvt., Illésházi cs.*

- P 1610, *Dálnoki Lázár család lvt.*

- P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt., Adnotationes quaedam ad rem Oeconomicam pertinentem Anno 1814 inchoatae, et continuatae per Ludovicum Hamar futásfalviensem*. Valamint: *Házi napló. Mellyet maga és törvényes maradékai használhatásokra elindított 1842ik Januárius kezdetével Futásfalvi Nemes Hamar Lajos*. Valamint: *Fejér cs. iratai*

- P 2002, *Rétyi Székely cs. lvt.*

- R 298, *Erdélyi iratok, Benkő József iratai*

- R 319, *Kisebb családi fondatoredékek, Lécfalvi Gyárfás cs. lvt. és Albisi Barabás cs. lvt.*

- X 5187, *Altorjai Apor levéltár*, valamint *Benkő Dénes iratai*

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSzK)

- Kézirattár, *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye*, F1/3814/A, 24. mft. (*Háromszék*)

Református Főkonzisztórium Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (RFkGyL)

- 4831/1915

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sepsiszentgyörgy / Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

- *Altorjai kereszteltek anyakönyve*

- *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818*

⁴⁷⁰ CsGy, Altorjai Csoboth János kivonata korabeli okiratból. A másolat hitelességét Kézdivásárhely levéltárának kutatása során lehetne ellenőrizni: egyúttal más, hasonló szerződések létéről is meg lehetne győződni.

⁴⁷¹ A Torja-Kászon köze tehát az 1840-es esztendőben ugarhatár volt. A három falu akkor már kb. két évszázada alkalmazta a háromnyomásos művelési rendszert.

⁴⁷² Feltehető, hogy kézdivásárhelyiek a tejelés, gyapjúnyerés és más célból haszonállatként tartott szarvasmarhákon, lovakon, juhokon és sertéseken kívül a mézárások által felhizlalni és le-

vágni szándékozottakat is erre a legelőre vitték.

⁴⁷³ Az alacsony, mondhatni csak jelképes haszonbért a karatnaiak, al- és felvoláliai által a vásárnapokon kizárólag általuk igénybe vehető kézdivásárhelyi piaci árusítóhely kompenzálta.

⁴⁷⁴ A karatnaiak, az al- és felvoláliai a kézdivásárhelyi piacon feltehetően nem csak mezei és kerti termékeket, hanem fát és erdei gyümölcsöket is árusítottak. A hagyomány szerint lenvásznat is.

⁴⁷⁵ Köntzei Józsefet 1844-ben is említik. (MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 13'.)

Székelly Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SzNM)
- Kézirattár, I/13, *A feltorjai református egyház jegyzőkönyve – 1801–1873*

Irodalom

- EMSztI, I, VI = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, I, Bukarest, 1975; VI, Bukarest, 1993.
EOE = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, Budapest.
EOTK = *Erdély országának három könyve osztott törvényes könyve*, Kolozsvár, 1779.
ERZsI = *Erdélyi református zsinatok iratai*, III, 1771–1789; IV, 1790–1800, Kolozsvár, 2001.
ETT, I = *Erdélyország Történetei Tára*, I, 1540–1600, Kolozsvár, 1857.
MHHD = *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, Budapest.
NK 1858–1888 = *Az Erdélyi Reformata Anyaszentegyház Névkönyvei*, Kolozsvár.
SzOkI = *Székelly Oklevéltár*, Kolozsvár–Budapest.
SzOkI Űs = *Székelly Oklevéltár, Új sorozat.*, Bukarest–Kolozsvár–Budapest–Marosvásárhely.

*

- ACSÁDY Ignác
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*, Budapest.
BAKK Endre (Szentkatolnai)
1896 *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely.
BAKK Pál
2001 *Szentkatolnai krónika*, Kézdivásárhely.
BARANYAI Decsi (Czímor) János
1982 *Baranyai Decsi (Czímor) János magyar históriája*, Budapest.
BEDE Erika
2001 *Papoc – Păpăuți (Székelly falvak 2.)*, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.
BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila
1997 *Középkori mezőváros a Székellyföldön (Erdélyi Tudományos Füzetek 223.)*, Kolozsvár.
BENKŐ József
1778 *Transilvania...*, Vindobonae.
BERECZ Gyula
1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*, Brassó.
BIRÓ Vencel
1921 *Erdély követei a Portán*, Kolozsvár.
BOGÁTS Dénes (Csíkmadarasi)
1929 *Háromszéki helynevek*, in: *Emlékkönyv a Székelly Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy.
BÖZÖDI György
1974 *Gábor Áron 1848–1849-ben*, in: *1848. Arcok, eszmék, tettek*, Bukarest.
BZENTZKY, Rudolphus
1699 *Sylogimena Transylvaniae Ecclesiae, Coronae, Pridie Kalendas Januarias, Anno Christi 1699* [Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, MS 415].
COROI Artur
1998 *Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez*. Cs. Bogáts Dénes bejegyzései Berecz Gyula: *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története* – Brassó, 1893 – című könyvébe (közli Coroi Artur; *Erdélyi Tudományos Füzetek* 225.), Kvár.
2000 *Altorja. A római katolikus egyházközség története*, Csíkszereda.
2001 *Adalékok Altorja és Háromszék történetéhez (Székelly falvak 1.)*, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen–Nyíregyháza.
2007 *Altorjai Márton Miklós deák feljegyzései, 1702–1734*, in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7.* (konferencia Sepsiszentgyörgyön – 2005. szeptember; szerk. S. Laczkovics Emőke és Szöcsné Gazda Enikő), I, Sepsiszentgyörgy–Veszprém.
CSÁKI Árpád – SZÖCSNÉ GAZDA ENIKŐ
2001 *Az orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. (1677–1752)* (közli Csáki Árpád és Szöcsné Gazda Enikő), Sepsiszentgyörgy.
CSEREI Mihály (Miklósvárszéki Nagyajtai)
1983 *Erdély históriája 1661–1711*, Budapest.
CSEREY Zoltán
1974–1975, *Istoria breslei cojocarilor din Țirgu Secuiesc*, *Aluta*, VI–VII, 85–112.
1997 *Kézdivásárhely a határország korában (1764–1848)*, in: *Emlékkönyv – Kézdivásárhely 1997*, Sepsiszentgyörgy.
DEMETER Lajos (közli)
2003 *Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek 1848/49-iki magyar szabadságharcbeli honvéd alezredes önéletrajza*, in: *Határvidék 1762–1918*, 1. Sepsiszentgyörgy.
DEMETER László (közli)
2003 *Kovachich Horváth Ignác: Töredékek az 1848 és 1849-ik székelly hadjáratokról*, in: *Határvidék 1762–1918*, 1, Sepsiszentgyörgy.

- DOMOKOS Pál Péter
1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása 1703. Adattár (közli Domokos Pál Péter), *Agrártörténeti Szemle*, 1978/1–2.
- EGYED Ákos
1978 *Háromszék 1848–1849*, Bukarest.
1994 Kossuth Lajos és a székelykérdés, *Debreceni Szemle*, 1994/2.
1998 *Erdély 1848–1849*, I, Csíkszereda.
- FÜLEP Katalin
1982–1983 A feketehalmi oklevél, *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1982–1983*, 241–296.
- GYALOKAI Jenő
é. n. *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán*, Budapest.
- IMREH István
1983 *A törvényhozó székely falu*, Bukarest.
1987 *Székelyek a múlt időkben*, Budapest.
- IMREH István – PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika 1650–1750*, Budapest–Bukarest.
- INCZE László
1974–1975 Céhpecsétek és céhbehívótablák a kézdivásárhelyi múzeum gyűjteményében, *Aluta*, VI–VII, 113–141.
- JAKAB Elek
1880 *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re*, Budapest.
- JAKAB Elek – Szádeczky Lajos
1901 *Udvarhely vármegye története a legrégebb időkől 1849-ig*, Budapest.
- JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István
1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Bukarest.
- JUHÁSZ István
1947 *A székelyföldi református egyházak megalakulása*, Kolozsvár.
- KAZINCZY Gábor
1860 *Altörzsi báró Apor Péter Munkái* (közli Kazinczy Gábor), Budapest.
- KELEMEN József
2001 *Barátos*, Sepsiszentgyörgy.
- KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt
2002 *Erdélyi római katolikus egyháztörténelmi jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737* (közli Kovács András és Kovács Zsolt), Kolozsvár.
- KÖVÁRY László
1853 *Erdély földje ritkaságai*, Kolozsvár.
- NAGY Géza
1933 *Egyháztörténelmi adattár*, Kolozsvár.
1937 *Akik közsiklára építettek. A háromszéki néplelek az egyháztörténelem tükrében*, Kolozsvár.
- NAGY Sándor
1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.
- ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása...*, III, *Háromszék*, Pest.
- PÁLMAI József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*.
- POKOLY József
1904–1905 *Az erdélyi református egyház története*, I–V, Budapest.
- SÁNDOR Imre
1914 *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára*, Kolozsvár.
- SÁVAI János
1997 *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára*, I–II, Szeged.
- SEBESTYÉN Kálmán
1995 *Erdély református népoktatása 1780–1848*, Budapest.
- SONKOLY Gábor
2001 *Erdély városai a XVIII–XIX. században*, Budapest.
- SZABÓ Miklós – TONK Sándor
1992 *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban – 1526–1700*, Szeged.
- SZÁDECZKY Lajos (közli)
1903 *Apor Péter Verses művei és levelei*, I–II (közli Szádeczky Lajos), Budapest.
- TAKÁCS Péter
2002a *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból* (közli Takács Péter), Debrecen.
2002b *Csík-, Gyergyó-, Kászon- és Aranyosszék parasztvallomásai 1820-ból* (közli Takács Péter), Debrecen.
2003 *Földesurak és szolgálonépeik a Székelyföldön 1820-ban* (s. alá rend., szerk. Takács Péter; *Források Erdély történetéhez* 5.), Debrecen.
- TÓTH István György
1994 *Relationes Missionarium de Hungaria et Transilvania 1627–1707* (ed. Tóth István György), Budapest–Roma.

TRÓCSÁNYI Zsolt

1980 *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest.

TÜDŐS S. Kinga

1998 A feltorjai református egyház jegyzőkönyve – 1801–1873 (közli Tüdős S. Kinga), *Acta (Siculica)* 1997/2.

2001 *Jobbágyélet a fejedelemségi Erdélyben*, Marosvásárhely.

2003 *Erdélyi testamentumok. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék* (vál., bev. és jegyz. Tüdős S. Kinga), Marosvásárhely.

VESZELY Károly

1860 *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok*, Kolozsvárt.

WESSELÉNYI Miklós

1833 *Balítéletekről*, Bukarest [Lipcse].

Contribuții la relațiile orașului Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) cu împrejurimile lui între secolele XV-XX

(Rezumat)

Orașul Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) s-a născut relativ târziu, pentru satisfacerea nevoilor economice ale zonei. Lucrarea parcurge izvoarele scrise, conturând importanța economică, dar și cea culturală a orașului pentru localitățile din împrejurimi, în secolele ce au urmat. Relația dintre oraș și aceste localități a fost și a rămas una complexă, orașul sprijinindu-se, la rândul lui, în mare măsură, pe resursele materiale și umane ale acestora din urmă.

Contributions to the Relationship of Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) with its Neighborhood between the 15th and the 20th Centuries

(Abstract)

Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) town was founded relatively late, for satisfying the economic needs of the region. This study reviews the written sources, drawing up the economic, and also the cultural, significance of the town for the other localities from the neighborhood in the subsequent centuries. The relationship between the town and these villages has always been a complex liaison, because the town has leaned primarily on the material and human resources of these smaller settlements.

